

CSABA LÁSZLÓ

Módszertan és relevancia a közgazdaságtanban

A mai közgazdaságtan és a társtudományok

„Isten nem azért küldte a földre
a makro-közgazdászokat, hogy elegáns
elméleteket gyártsanak, hanem hogy
megoldást találjanak a gyakorlati
kérdésekre”

(Mankiw [2006] 29. o.)

A tanulmány négy kérdést vizsgál. Először a tapasztalattól – az életidegenség terjedésétől – az okok felé haladva magyarázatot keres a világ égetővé vált gazdasági nehézségei és a mai közgazdasági elméletet eluraló technicista ortodoxia nyomán létrejött *meg nem felelésre*. Az uralkodó megközelítés egyoldalúan axiomatikus, és kizárólag a formalizálás belső szabályait követi, egyben olyan feltételezésekre és eszközökre épül(t), amelyeket több más szaktudomány (különösen a természettudomány) az elmúlt évtizedekben egyértelműen meghaladott. Másodsor azt a kérdést járja körül, hogy *miképpen és miért* jött létre a világban vezető lapokat eluralt módszertani kizárólagosság, magát az elméletet és a kutatás sajátos vizsgálati tárgyát is gyakorta kiszorítva. *Harmadszor* az a kérdés vetődik fel, hogy az elmúlt idők kudarcai és a hatásukra a korábban mellőzött irányokba is nyitó főáram egymásra hatása létrehoz-e évtizedes szinten kuhni értelemben vett paradigmaváltást. Válaszunk tagadó. *Negyedikként* saját, az önmérsékletet és a társtudományok eredményeinek jobb érvényesítését célzó javaslataink és az ebből adódó *módszertani sokszínűség* szükségessége mellett érvelünk. A kifejtés közben nem egy-egy önkényesen kiragadott tankönyv vagy iskola, hanem a közgazdasági Nobel-díjasok nyomán haladva határozzuk meg a tudományág határait és teljesítményét is.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: A1, B2.

A 20. század második felében a világ közgazdaságtanában túlsúlyra jutott a newtoni fizika eszközrendszerét és elemzési felfogását követő formális közgazdaságtan. Ebből is adódik, hogy a közgazdasági elmélet e keretben *nem is számít valódi társadalomtudománynak*, és a társtudományokkal való *együttműködés* kérdése is kényessé vált. A közgazdasági elméletben a Jevons és Walras nevéhez köthető, majd Marshall és Samuelson nyomán kialakuló megközelítésben a *mérhetőség és a mennyiségi eredmények* jelentik a perdöntő sikermutatót. E közelítés a vezető lapokban való megjelentethetőség *előfeltéte-*

* A szerzőnek a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választása alkalmából tartott székfoglaló előadása, Budapest, 2008. március 7. A szokásos megszorításokkal köszönettel tartozom Gyórfy Dóra, Julius Horvath, Huricihan Islamoglou és Szabó Katalin ezen írás korábbi változataihoz fűzött kritikái észrevételeiért.

lévé is vált, ahogy azt a Journal of Political Economytól kezdve az Economic Journalig bárki tapasztalhatja. A vezető egyetemek elméleti tanszékein az előléptetésnek is többnyire ez a mércéje (bár egy-két „elhajlót”, mint mondjuk Douglass Northt vagy Bruno Freyt, gyakorta megtartanak). A doktori szinten és a publikációs gyakorlatban az amerikai diákok kiszólása, hogy a közgazdaságtan voltaképpen „emelt szintű matek áruhában”, bizonyára helytálló. Sőt Chicagóban újabban már a „számítástechnikai közgazdaságtan” olyan új fajtája is létrejött (PhD-szinten is), ahol maga a programozási matematika vált a közgazdasági módszertanná. Bár ez még nem a főáram, a módszertan uralmának Zalai Ernő székfoglalójában időállóan elemzett ténye az új évezredben is meghatározó maradt (Zalai [1999]).

Ez a közelítés első sorban *saját sikermércéjén*, így a prediktív erő és a mértékek tekintetében bizonyult meglehetősen eredménytelennek az elmúlt félévszázadban. Nem sikerült előre jelezni például a nagy válságokat (csak példálózva: a szovjetet, a kelet-ázsiait, az új gazdaságét és a 2007/2008-as pénzügyit). Hasonlóképp nem sikerült megnyugtató/utólagosan igazolt előrejelzésekre jutni például a föld népességének alakulása, a gazdasági növekedés fenntartható üteme, a nyersanyagkincsek kimerülésének időzítése vagy éppen a terrorizmus jelentősége tekintetében. Modelljeink tehát elegánsak, elméleteink a maguk zárt rendszerében élnek, de a társadalmi valóságot sem értelmezni, sem alakítani nemigen képesek.¹

A módszertani elfogultság kialakulása és áttörése

Vélhetően nem sokan vitatnák William Baumol meglátását, amely szerint a közgazdaságtanban a *pontosság kultusza* egyértelműen maga alá gyűrte a társadalmi hatások iránti hagyományos érdeklődést (Baumol [2000]). Az elméleti közgazdaságtan az elmúlt évtizedekben – a publikációkon mérhetően – meglehetősen gyanakvóvá vált a gazdaságpolitikai alkalmazásokkal és késztetésekkel szemben (bár teljesen nem vonhatta ki magát, mondjuk, az ázsiai válság vagy a szovjet birodalom összeomlásának hatása alól). Egy rendes elméleti tanszéken lenézik az üzleti tudományokat és gyakorlatot (az utóbbiaktól messze eső mikroökonómiát ellenben annál többre tartják). És nem jobb a többi, „puha” társadalomtudomány megítélése sem. Nem meglepő, hisz a főáramú közgazdaságtan elvesztette érdeklődését a történelem, a társadalom és többnyire a tér iránt is (Hodgson [2001]). Nem ritka az a felfogás sem, amely a *közgazdaságtant pusztán (saját tárgy híján lévő) módszertannak*, vagyis pusztán a *(mikroökonómiai) megközelítés megjelenítőjének* véli. E – némelykor közgazdasági imperializmusnak is nevezett – felfogás élharcosa Gary Becker. Ő a Nobel-díjat „a mikroökonómiai megközelítésnek széles emberi cselekvési körre való kiterjesztéséért” kapta, amiben „kiemelkedő szerepet kapott a nem piaci viselkedés, így a kisebbségek elnyomása, a bűnözés, az oktatás és a termékenység vizsgálata”.²

Álláspontját kifejtve Becker [1992] hangsúlyozza: „A marxizmussal szemben az általam képviselt gazdasági közelítés egyáltalán nem feltételezi azt, hogy az egyéneket kizárólag önző szempontok vezérlik, vagy csakis a haszonvágyuk mozgatja őket. A mi megközelítésünk elemzési módszer, nem pedig egy előfeltevés arra nézve, hogy mi munkál a szereplőkben. Elemzésünk tehát azt tételezi fel, hogy az egyének aszerint maximálják jólétüket, ahogy azt értelmezik, és magukra vonatkoztatják.” (2. o.) Ez bizony nem más, mint a mikroökonómiai közelítés kiterjesztése a világ egészére.

¹ Ezt hangsúlyozta Szentes Tamás akadémiai székfoglalójában (Szentes [1997]).

² Idézet az indoklásból. Itt és a többi indoklásnál, továbbá a Nobel-díjasok önéletrajza, valamint díjátadó beszéde tekintetében a forrás rendre a Nobel-bizottság kitűnő honlapja: www.nobelprize.org.

Hasonlóképp a főáram egy másik meghatározó képviselője, Robert Solow is a *modell-szerű megközelítésben* ragadja meg a közgazdaságtan sajátosságát, amit bármely kérdésre nézve alkalmazhatónak vél (*Solow* [1997]). Eppen ezért sem kézenfekvő, mi is az elvont elmélet és a gyakorlati kérdések kölcsönviszonya.

A vezető makrogazdasági elemző műhelynek és kapcsolatrendszernek számító NBER 2005. évi irányadó konferenciájáról kiadott kötetben (*Frankel–Pissarides* [2007]) például – a korábbiaktól eltérően – *a való világ kérdései vannak túlsúlyban*, így az európai pénzügyi unió tapasztalatai és a munkapiac elemzése. Hasonlóképpen az új politikai gazdaságtan egyik ágában, a főáramú és az intézményi elemzés elegyítésére törekvő szerzők – így az amerikai közgazdasági társaság 2007. évi díjával kitüntetett Daron Acemoglou, továbbá Alberto Alesina, Dani Rodrik, Andrei Shleifer és mások – munkájában megjelenik a módszertannak a való világ kihívásaira való alkalmazása. Ez azonban a legrégebben fennálló és így objektíve vezető folyóiratok kínálatának – ha nem is elhanyagolható, de – *csékély része csupán* az elvont és tisztán módszertani írásokkal szemben.

Már itt megállapítható, hogy a főáramú lapokban a közlésre való elfogadásnak *meghatározó mozzanata* a kifejtésben alkalmazott modellezési technika, méghozzá minden érdemi/tartalmi kérdést maga alá rendelve, Vörösmarty „ment-e előrébb a világ a könyvek által” értelmében. Vagyis az a kérdés, hogy az elemzés az üzleti életben, a gazdaságpolitikában, a társadalmi feszültségek értelmezésében és esetleg kezelésükben jelentős-e, továbbá hogy a szerző új gondolata vagy felismerése a jellemző-e, vagy a már ismert összefüggések csekély további finomítása, nos, ez utóbbiak száma meghatározó, útja zökkenőmentes.

Hogy nem képzelt betegségről szólunk, szemléltetheti, hogy a jelenleg a chicagói egyetem szociológiai és közgazdasági tanszékére egyidejűleg kinevezett Gary Becker saját pályájára visszatekintve még ma is keserűen szól arról a honlapján,³ hogy az amerikai közgazdászszakma egészében ellenségesen fogadta a kísérletezését. Mivel ő mindig a való élet problémáit kutatta (*Becker* [1976]), és a matematikát, Marshallhoz hasonlóan, gyorsírásként használta, e két elem a kortársak szerint kívül helyezte őt a voltaképpen magas közgazdasági elméleten. Ugyanakkor – mint más esetekben is – a főáram kellőképpen rugalmasnak bizonyult ahhoz, hogy a Nobel-díjjal is elismert kutatási irányt, ami egy időben elhajlásnak tűnt, *utóbb magába építse*. Ezt annál is könnyebben tehetette, mert a saját értékelésében fő művének számító könyvben (*Becker* [1991]) éppen a *modellezési közelítést terjeszti ki* azokra a területekre, amelyeket hagyományosan a maximalizáló magatartástól legtávolabb állónak vélték, mint amilyen az emberek magánszférája. És mivel a felvetések a tényeket jó arányban fedték, több társtudományban is elemzéseket és vitákat gerjesztettek.

Ugyanakkor az sem kérdéses, hogy a saját módszer mindenhatóságába vetett hit, az átvételtől való tartózkodás és a saját megoldások kivetítésének kényszere bizonyos értelemben az adott tudományok *kamaszkorára jellemző* (a hasonlóktól és a felmenőktől való elkülönülés és a másneműek leigázása mint törekvés). Ha ez a párhuzam jogos, akkor van remény a jövőben a pedantéria oldódására és a más területekről jövő felismerések befogadására. Ez a felvetés akkor lehet életszerű, ha különbséget teszünk *a főáram és az ortodoxia* között.

David Colander és szerzőtársai értelmezését követve, a főáram időben változó tartalmú, lényegét tekintve *szociológiai meghatározottságú* kategória (*Colander és szerzőtársai* [2003] 490–493. o). Halmazába azok az egyének és megközelítések tartoznak, akik és amelyek az adott időpontban túlsúlyosak egy szakmában vagy művészeti ágban. Ép-

³ <http://home.unichicago.edu/~gbecker>, letöltve 2007. október 16-án.

pen e homályosság miatt tűr meg a főáram mindenkor meglehetősen széles körben a maga soraiban eltérő nézeteket és versengő közelítésmódokat. Az ortodoxia ezzel szemben *szellemi alapállás*, a folytonosan változó szakma pillanatképszerű megjelenítése, aminek jellegzetes formája a tankönyv és a művészeti kánon. Az ortodoxia ritkán jellemez egy egész művészeti ágat vagy tudományszakot. Ugyanakkor nem kétséges, és az amerikai közgazdaságtan *változását* elemző, itt idézett mű ki is emeli, hogy éppen a tankönyveket uraló ortodoxia, más szóval a főáram kemény magját jelentő *módszertani kizárólagosság az, ami ellenáll* a szakma oldalvizein már régóta megjelenő és a tudományos közlemények egy részébe már beépült új felvetéseknek. Utóbbiak közé tartozik a környezeti, a kísérleti, a viselkedéstani, a lélektani, az evolutív és az idegrendszeri kutatások és módszerek közgazdasági alkalmazásának számos kísérlete, valamint a tényekkel való igazolás hagyományos statisztikai módszereinek korlátait feszegető újabb eredmények is.

Miért gondoljuk akkor mégis, hogy van esélye annak, hogy a közgazdaságtan – a vezető elméleti tanszékek mai hangulata ellenére – visszatérhet a társadalomtudományok közé, és enged a walrasi programból, hogy „épp olyan legyen, mint a természettudomány” (közelebbről a newtoni fizika)?⁴ Elismerjük, hogy a társadalomtudományok egyes területein megfigyelhető a módszertani meghatározatlanság és a posztmodernista közelítések elharapózása, ami nem alaptalanul kelti azt a félelmet, hogy az elmúlt évszázad minden eredménye veszendőbe mehet, ha közgazdaságtan címén „bármilyen elmegy”. Ugyanakkor a bevezetőben említettekén túl további érvek szólnak az ellen, hogy a közgazdaságtan túlságosan magabiztos legyen saját eredményeiben és módszertanában, és elhallgassa a területünkön is erőteljesen érvényesülő divatáramlatok és önkiválasztódási mechanizmusok szembetűnően torzító szerepét.

Mint a kontinentális közgazdaságtan talán legeredetibb folyóiratában, a svájci *Kyklosban* néhány éve lefolyt vita kimutatta, a közgazdaságtanban elszaporodtak a fizikában „fekete lyukként” értelmezett jelenségek (*Laband–Tollison* [2003]). A szerzők vizsgálata szerint a vezető lapokban közölt cikkek nem kevesebb, mint háromnegyedére *egyetlen hivatkozás sem történt*, sem egyetértő, sem bíráló értelemben. Ez szerintük arra utal, hogy a megjelenés *motívuma* többnyire nem az ismeretközlés vágya, hanem *maga a megjelenés*, ami az egyetemi előmenetel szükséges és elégséges feltétele. E közleményeket a szerzők a közpénzek elpocsékolásának és/vagy a társadalmi haszontalanság mutatójának tekintik. Annál is inkább, mert a tudományos felismerés természete szerint vitát ébreszt. Részben a tények mibenléte, részben értelmezésük, részben a korábbiakkal való összeegyeztethetőségük vagy pusztán a továbbgondolás következtében. Az efféle vitákat a formális leírás apró módosításai sem nem tűrik, sem nem igénylik.⁵

E fordulat hatását mutatja be *Han Kim és szerzőtársai* [2006] elemzése, amely szerint a főáramú nagy lapok elmúlt 30 évben legtöbbet idézett cikkeiben egyértelműen visszaszorultak a makroökonómia és a való világ kérdései. Ezzel szemben egyre inkább teret nyernek a *módszertani és mikroökonómiai* ihletésű írások, amelyekben a közlés szempontja semmiképpen sem a téma (mondjuk, a pénzügyi válság) vagy a gyakorlati jelentőség és alkalmazhatóság. A makroökonómia fejlődését áttekintő írásában a tankönyvszerzőként és gazdaságpolitikai tanácsadóként egyaránt ismert Gregory Mankiw a következőképp jellemzi a helyzetet: „Az elmélet egyre inkább az elemzési eszközök fejlődése és

⁴ E megközelítés szélsőséges formában jelenik meg Philip Mirowski könyvében (*Mirowski* [1989]). Érdekes párhuzamot von elnöki összegzésében az Elmélettörténeti Társaság elnöke is (*Hands* [2007]).

⁵ Nem ritka, hogy a téma megválasztása eleve kizárja bármiféle, hagyományos értelemben vett társadalmi relevancia tételezését. A vezető lapok kínálatából lásd például *Gertles és szerzőtársai* [2005], *Thompson* [2007] vagy *Persico–Todd* [2007] és *Tao* [2008]).

elméleti elvek kimunkálása felé fordult. Ugyanakkor ezen elvek és eszközök csak igen lassan és töredékesen nyertek gyakorlati alkalmazást” (*Mankiw* [2006] 29. o.). Ez annál is meglepőbb, hiszen a közgazdaságtan és ezen belül az ökonometria eredendő gyakorlati irányultságát a legutóbbi időkig senki sem kérdőjelezte meg.⁶

De hogy jutottunk akkor oly’ messzire e kezdetektől napjainkig? Ehelyütt a *Hivatkozásokban* dokumentáltuk csak tömörített ismertetésére vállalkozhatunk. A ma főáramnak tekintett ortodox közelítés elsőként Angliában vált uralkodóvá, már az 1890–1920 közti időszakban. Ez jelentős részben a vezető egyetemeken és folyóiratokban kiépített hatalmi pozíciókból következett, amit a formalizálás iránt eredendően nemigen vonzódo keynesianizmus térnyerése csak lelassított, de nem tört meg (*Deane* [1983]). Az Egyesült Államokban fokozatosan, a második világháború utántól az 1970-es évek végére tört csak át,⁷ amit a többiek, így a kontinentális Európa és Japán egyetemei végső fokon csak az 1990-es években követték. Ehhez képest Kelet-Közép-Európa szellemi küzdőtere ma is nyitottnak tűnik, hisz minden meghatározó egyetemet a megközelítések sokszínűsége jellemez. Magyarországon például mind a bevezető szinten használt fordítás (*Varian* [2003] XXIII. o.), mind pedig a hazai emelt szintű tankönyv (*Zalai* [2001] 7. o.) azt emeli ki, hogy a formális elemzés használata *eszközjellegű*. Közelebbről az érvelés megfigyelmezését és a kifejtés ellentmondásmentességének biztosítását szolgálja. Ez ellen nyilván senki sem vethet semmit, azonban mindez igen messze van attól a módszertani *kizárólagosságtól*, amit a vezető lapok és a világszerte legjobbnak tartott egyetemek gyakorlatában megfigyelhetünk.

Jól szemlélteti megállapításunkat a makroökonómiában tankönyvszerzőként és gazdaságpolitikai guruként is elismert Olivier Blanchard, az MIT professzorának a tudomány-
szak 20. századi fejlődését összegzően értékelő cikke (*Blanchard* [2000]). A szerző a tőle megszokott módon érdekesítő és sok eredeti meglátással gazdagított képet ad a szakmát jellemző fordulatokról és újításokról (*sic!*), vagyis teljesen elhatárolódik a főáram tankönyvi értelmezését követő statikus szemlélettől. Másrészt némiképpen meglepő, de nem szokatlan eljárással már írása elején *axiomatikusan kizárja a vizsgált területről* a növekedélméletet és a növekedés politikai gazdaságtanát (amiért egyebek mellett Solow és Hicks is a Nobel-díját kapta). Mi sem kevésbé természetes, hiszen szerzőnk írásainak jó része is éppen e kérdést taglalja (jelentős nemzetközi visszhangot is keltve napjainkig). Ugyanakkor a főáramra jellemző módon e döntését semmivel sem indokolja, sem előzetesen, sem utólagosan, hanem az axióma/témaválasztás szintjén határolja el, holott kézenfekvő, hogy e döntése közvetlenül meghatározza eredményeit.⁸ Blanchard cikkének

⁶ A Nobel-díj átvételekor Ragnar Frisch kifejtette: „Egészében a jó közgazdaságtan az, hogy feltárjuk: mely tényezők és miképp hatnak a gazdaság összetett rendszerére, és e felismeréseket a gyakorlatban a gazdaság irányítását megalapozó döntésekben használjuk fel, hogy azt e sajátos követelmények szerint alakíthassuk.” (*Frisch* [1981] 6. o.)

⁷ Az 1940-es évek végéig az amerikai egyetemeken az intézményi közelítés különféle változatai uralkodtak, John Commons, Thorsten Veblen és főképp Wesley Mitchell hatására, míg az 1950 és 1975 közti negyedszázad az eltérő közelítések – nem békés – egymás mellett élésének időszaka volt.

⁸ Ugyanez a helyzet a már hivatkozott tudománymetriai áttekintésekkel is, ahol például a legjobb kiadók-nál megjelent lektorált könyvekben publikált írásokat egyáltalán nem veszik figyelembe. Pedig számos nagyhatású írás vagy ott jelent meg, vagy ezáltal vált tartós hatásúvá, mint az etalonnak számító *Friedman* [1953] cikkgyűjtemény is. Ezért e forráskör immár közkeletű elhagyása – bár kényelmi szempontból érthető – sok szempontból erőteljesen torzít. Más kimutatásokban a minőségbiztosítás szempontjából egyáltalán nem megnyugtató *online* és *working paper* megjelenéseket veszik alapul (és most nem a sokszorosan lektorált NBER- és CEPR- vagy ECB-kiadványokra gondolunk). E választásokból sokszor előre láthatóan (és érdekmotiváltan) adódik az eredmény, még akkor is, ha a Magyar Tudomány hasábjain folyt vita tanulságait levonva, a többszerzős cikkeket arányosan szétosztják a szerzők közt és csak töredékértéken számítják be (ami a természettudományokban nem szokásos eljárás).

végén – a térségünkben végzett másfél évtizedes tanácsadói tevékenységére utalva – felveti, hogy talán az intézményeket mint az összefüggéseket jelentős átalakulások idején mégis erőteljesen módosító mozzanatok figyelembe kellene venni, ez az észrevétel a *kifejtés egészére következmények nélkül maradt*. Márpedig a cikk tárgya és üzenete a *teljes* közgazdászszakma fejlődése és a tudományág jövőben kívánatos fejlődési irányainak felvázolása volt.

Érdemes kitérnünk arra a könnyen igazolható jelenségre is, ami a Nobel-díjak számának páratlan földrajzi sűrűsödésében is megjelenik: az elmúlt három évtizedben szinte *kizárólag* az amerikai közgazdaságtanban folyó kutatások bizonyultak főáramúnak és a tudományág egészének fejlődési irányát megszabóan újnak. Ez a korábban nem jellemző fejlemény egyben azzal is járt, hogy az Európában korábban – országonként eltérően – elrendezett viták és kérdések az új világban *újra felvetődtek és átértelmeződtek*. Ezek közé tartozik például a természet és a társadalom azonos módszertannal való elemezhetősége, illetve annak hiánya (*Röpke* [1943], *Hayek* [1952/1979]). Mivel az Egyesült Államokban az azonos eljárások hívei győztek, ez a világ többi része számára is tartalom- és stílusmeghatározóvá vált. Ez annál is inkább így van, mert – mint a Világbank egy átfogó és igen alapos elemzéséből látható (*Bourguignon és szerzőtársai* [2007]) – a „periféria” országaiban egyre általánosabbá vált a tananyagok egyszerű lefordítása az alkalmazási feltételek mellőzésével. Tudatos oktatáspolitikai döntéssel történik a jó minőségű doktori szintű képzés és a szakma egészét érintő újítások/viták egészének Amerikába történő kiszervezése is.

A technicizálódás okai és lépései

A technicista ortodoxia áttörése a második világháborús szükségletek megjelenéséhez köthető (a Cowles-bizottság meghatározó szerepével, valamint az állami gazdaságirányítás, számbavétel és kiutalásos rendszer ellenőrzési és tervezési igényeivel). Ez a megfontolás a kétpólusú világrendben csak erősödött, és a leggazdagabb egyetemek kivételével a tisztán elméleti és természettudományi kutatások háttérbe szorulásával társult. A közgazdászok közül az intézményeket beszippantotta a kormányzat, a hadiipar viszont a matematikai képzettségűeket igényelte.

A hidegháború múltán is megmaradtak, sőt kiterjedtek a katonai programok, mindekelőtt az űrkutatás és az atomipar. Nem feledhetjük, hogy az „idők szava” Európában is és világszerte az *államosítás, a központosítás és a tervezés* irányába hatott. Ezek mind nemzetgazdasági, mind vállalati szinten igényelték a formalizált módszereket. A közgazdasági Nobel-díjasok első sorában kitüntetettek közt találjuk Tinbergen, Frischt, Koopmant, Kantorovicst és Samuelst is. Ez a megközelítés jelentős befolyását jelentette meg, egyebek közt azt is, hogy a keynesi közelítés is (az úgynevezett neoklasszikus szintézisben⁹) egyre inkább nyitottá vált a formalizálásra.

Mi sem *kevésbé magától értetődő*, mint a leírt fordulat tartós hatása az akadémiai közgazdaságtanra. Keynes maga sosem hangsúlyozta a formalizálást, még az Alfred Marshall által alkalmazott módon, vagyis „gyorsírás-ként” sem. Keynes utódja Cambridge-ben Káldor Miklós volt, aki épp a neoklasszikusok és a mai főáram elleni kérérlhetetlenségéről vált híressé (*Káldor* [1985]).¹⁰ A korszak meghatározó egyetemein működő iskolateremtő közgazdászok jó része, így a növekedélmélet és a panelemzés művelői, Domar, Bergson, Kuznets és Chenery is magától értetődően eszközként használták az

⁹ Bővebben lásd Mátyás Antal székfoglalójában (*Mátyás* [1991]).

¹⁰ Káldor közéleti befolyása mellett Keynesnek nemcsak a hivatalát, de a karosszékét is megörökölte.

ökonometriát és a formalizálást, és fel se merült bennük, hogy ez lenne az elmélet maga. Ha átlapozzuk a háború utáni évtizedek könyvbírálati és annotációs rovatait (mondjuk a JSTOR segítségével), a legbefolyásosabb lapok, például a *Journal of Economic Literature* és az *Economic Journal* lapjait, a ma ortodoxianak számító irányzat rendre növekvő súlyú, ámde mindig *számszerű és idézettség szerinti kisebbségét* képviselte a teljes kínálatnak.¹¹

Hasonlóképpen egész az 1980-as évek végéig a tankönyvek túlnyomó részében sem érvényesül az az egyoldalúság, ami a módszertant – annak a modellezésben kialakult egyik ágát – azonosítaná magával a közgazdasági elmélettel.¹² Csak az 1980-as évek közepétől válik a korábban a módszertani sokhangúság hangsúlyos megjelenítőjeként ismert *American Economic Review*, valamint a *Quarterly Journal of Economics* és a *Journal of Political Economy* is a mai értelemben vett ortodoxia fellelegvárává. Ismételjük – mert az ifjabb nemzedéket még meglepheti –, hogy az 1970-es évek végéig a közgazdaságtanban az angol és az amerikai egyetemek épügy nem számítottak a világhírű egyetlen meghatározó mércejének, mint ahogy ma sem ez a helyzet, mondjuk, a női divat, a komolyzene, a képzőművészet vagy a filozófia terén. Jól szemlélteti ezt F. A von Hayek második világháború alatt a brit értelmiségnek írott *Út a szolgaságba* című írása, ahol közismertként hivatkozik arra, hogy Nagy-Britannia már az 1870-es évek óta a német eszmék kritikátlan importőre volt (*Hayek [1944/1991] 46–48. o.*), hogy az angolok hajlamosak voltak Németországot az emberi civilizáció csúcspontjának tekinteni (*77–78. o.*). Épp ebből fakadt, hogy a társadalmi tervezés gondolata nemcsak a baloldal számára vált követendővé (*179. o. és 13. fejezet*). E megállapításokat számos hivatkozással szemlélteti.

Továbbra sincs okunk tehát természetszerűnek tekinteni a közgazdaságtan földindulás-szerű átalakulását, ami az elmúlt két évtizedben vált egyértelművé. E fordulat megértéséhez bizonyára figyelembe kell vennünk a megváltozott *társadalmi kontextust*, mindenekelőtt a korábbi időszakot jellemző jelentős gazdasági kilengések csillapodtát, illetve megszűntét. Ehhez járult a jóléti állam különféle fajtáinak kiterjedése, a műszaki forradalmak (előbb a szputnyik, utóbb a számítógép, majd az információtechnológia), valamint a tömegnyomor felszámolása a fejlett országok mindegyikében. Marx is, de Keynes is a maga közgazdasági gondolatait *a válság gazdaságtanaként* fogalmazta meg. Márpedig éppen e válságok eltűntek (egyéb feszültségeknek adván át a helyüket). E korszakot a technológiába vetett hit, a műszaki haladás korlátlan feszültségoldó és társadalomjobbító voltával kapcsolatos naiv várakozások jellemezték, Keleten és Nyugaton egyaránt (leginkább a modernizációs és revizionista elméletekben).

Ugyanezen időben a gyarmati uralom alól felszabadult, a „nem kapitalista fejlődés útját” kereső országok is jelentős erőfeszítéseket tettek a tervezés meghonosítására (dik-

¹¹ Az sem érdektelen, hogy egész az 1980-as évek végéig (*sic!*) mind a *Journal of Economic Literature*, mind pedig a chicagói zászlóshajó, a *Journal of Political Economy* is rendszeresen ismertettét német, francia, olasz nyelvű műveket és az angolszász világon kívül, de angol nyelven megjelentetett köteteket is. Az 1990-es évektől a *Journal of Political Economy* nem közöl recenziókat, és az Egyesült Államokon kívüli kibocsátás idézettsége szakadásszerűen zsugorodik. Ez nemcsak a főáramú, hanem az átalakult országokkal foglalkozó, de technicizált lapokra is érvényes, mint amilyen az *Economics of Transition*, *Journal of Comparative Economics*, *Journal of Development Economics* vagy az *Economic Systems*. Utóbbiaknál például egyetlen eredeti forrás idézése sem szükséges a térségre vonatkozó írás közléséhez (nem is nagyon fordul elő), míg a módszertani krédónak mindenképpen meg kell felelni, ha e fórumokon kíván valaki megjelenni. Ismételjük: nem a főáram saját lapjairól van szó, mint mondjuk a *European Economic Review* vagy az *Economica*, hanem eredeti profiljuk szerint regionális/*area studies* folyóiratokról.

¹² Érdemes felidézni, hogy Edmund Phelps az 1980-as évek közepén még *politikai gazdaságtanként* publikált egy 620 oldalas alaptankönyvet (*Phelps [1985]*). Hosszadalmas önéletrajzában (amit ugyancsak a Nobel-bizottság honlapján olvashatunk) e kötetet két évtized után is egyik fő művének tekinti (letöltve: 2007. december 12.). De a több intézményben ma is használt, közel 20 kiadást megélt *Samuelson–Nordhaus [2003]* tankönyv sem választja szét a makro- és a mikroökonómiát, továbbá nem terheli agyon az olvasót módszertannal.

tatúrával vagy anélkül). E törekvés – a fejlődés régi paradigmájának keretében (*Waelbroek* [1998]) – jelentős igényt támasztott a módszertanilag képzett és előrejelzéseket, valamint nemzetgazdasági számításokat és modellezést végezni képes szakértők iránt. Érdekes módon a szocializmus összefüggésében főleg *elvont elméleti viták* zajlottak e kérdésről, előbb az 1930-as években O. Lange és A. Lerner, majd az 1960-as években Novozsilov, Nyemcsinov, a novoszibirszki intézet és a moszkvai CEMI keretében.¹³ Ugyanakkor a tudományos alapozásra és a matematikai alátámasztásra vonatkozó érvelés a „létező szocializmusban” rendre ideologikus hivatkozás maradt, mert az anyamérlegek rendszerét és az egyes fejlesztési döntések közvetlen, pártvezetés általi eldöntését a hatalom sosem engedte ki a kezéből, semmiféle elvont eljárás vagy módszer javára.¹⁴

Nem meglepő tehát, hogy a formalizmus áttörése a kor több vezető elméjének nemtettségét is kiváltotta. A korábban említett régi keynesiánusok, az 1980-as évek közepéig még befolyásos marxisták, a fejlődés-gazdaságtan régi paradigmájának hívei, az egyensúlytalansági iskola, az Egyesült Államokon kívül továbbra is mindenütt túlsúlyos intézményi közelítések művelői, valamint az afféle felettebb befolyásos „kihágók”, mint Albert Hirschman vagy J. K. Galbraith is szembeszálltak a feltartóztathatatlannal. A bíráló szó szerint minden oldalról záporozott.

Például a munkáspárti kormányok tanácsadójaként és vezető oxfordi értelmiségiként egyaránt ismert Balogh Tamás a monetarizmust és az egyensúlyi elméletet egyaránt megsemmisítő bíráló alá vette könyvében (*Balogh* [1982]). Megítélése szerint a főáram elméletileg irreleváns, a gazdaságpolitikába ültetve meg egyenesen káros. De hasonló bírálatok érkeztek a hagyományos jobboldalról is, mindenekelőtt az osztrák iskola képviselőitől. Ludwig von Mises kötetében ismeretelméleti alapon kétségbe vonta, hogy bármely formális megközelítéssel értelmes előrejelzéseket lehetne készíteni, amennyiben azt az eredendően bizonytalan és változó valószínűségű emberi cselekvések sorozatára alkalmazzák (*Mises* [1978]). Friedrich August von Hayek a Nobel-díj átvételekor tartott előadását szentelte annak megvilágítására, mi a különbség a valódi felismerések és a formális közelítésből adódó tudományosság *látszata* között (*Hayek* [1974/1995]). Azt is időt állóan igazolta, hogy miként alapozta meg a walrasi program – szélsőségeikig elmenve – azon gazdaságpolitikai tévedéseket, amelyek azután az 1970-es évtized világméretű stagflációjához vezettek, szinte minden fejlett piacgazdaságban. Ezeket az óvó hangokat azonban nem vették komolyan. Hasonlóképp Kornai János mélyenszántó meglátásait a (társadalmi) relevancia és a (kifejtésbeli) elegancia közti már ekkor jelentőssé és általánossá vált *átváltásokról* a szakma fagyos értetlenséggel fogadta (*Kornai* [1971]).

Ez az az időszak volt, amikor mind a nemzetközi vállalatok térnyerése, mind az állam vezérelte gazdasági modellek népszerűsége a *tervezési eszközökre* épült. Világszerte elterjedt az a „végzetes önhittség”, ami a jövőt az emberi akarat, előrelátás és elképzelések szerint alakíthatónak vélte, a természetet és a társadalmat egyaránt *leigázhatónak*, magát a személyiséget pedig gyurmaszerűen *formálhatónak* vélte. Az 1973. és 1979. évi olajárrobbanás, majd az 1982. évi pénzügyi válság, majd a szovjet birodalom legtöbbünk számára váratlan és békés szétmállása 1989–1991 során, majd az 1997–1999-es pénzügyi fertőzés és az új gazdaság lufijának kipukkadása, de akár a szereplőket és az elemzőket is meglepő 2008. eleji amerikai visszaesés is a predikció korlátait és a szerényebb, többfajta olvasatot lehetővé tevő értelmezéseket igényelte volna a tudományos lapokban rendíthetetlenül vált módszertani ortodoxiával szemben.

¹³ E viták dokumentumait lásd *Nove–Nutí* [1972], értékelését *Hayek* [1940/1995], az utolsó évtizedek fejleményeit is tárgyaló, talán túlságosan is megértő áttekintését pedig (*Ellman* [1989]).

¹⁴ Hogy ez miért nem egyszerű rövidlátás/politikai hiba, hanem rendszerjellemző volt, utólag alaposan igazolja (*Kornai* [1993] 22. fejezet).

Hogyan értelmezhető akkor mégis az, hogy miközben „odakinn” épp a mennyiségi előrejelzések és a bizonyosnak tűnő megállapítások feltételeessége derült ki, „idebenn” a minderről hallani sem akaró ortodoxia diadalmenete folytatódott, sőt a vezető lapokban és egyetemeken egyeduralkodóvá vált? E tekintetben bizonyára fontos magyarázó tényező a főárammal és egymással is szemben álló intézményi közelítések *gyenge intézményesülése*. Ez – a mester–tanítvány vonal állandósulásában, az adott módszer meggyökereztetésében és egyedül tudományoskénti elfogadtatásában – élesen szemben áll a (főleg az Egyesült Államokban) páratlanul sikeres formalizált közelítések intézményesülésével. Miközben a formalizált megközelítéseket ellenfeleik gyakorta a tervezés „természetes szövetségeseként” láttatták, a valóságban az általános egyensúlyi elmélet intézményileg semleges.¹⁵ Ekkor pedig nem kellett nagy elvi fordulatot venni ahhoz, hogy az 1980-as és az 1990-es években bármely verseny megoldás piacokonform/neoliberális vonását „felismerjék”. Igaz, ekkora már az új keynesiánusok is a maguk céljaira alkalmazhatták és alkalmazták is az eddigre kialakult jelentékeny módszertani fegyvertárat.

Erdemes talán megemlítenünk, hogy az ideológiai értelemben elkötelezett, valódi *piacpárti nagyágyúk*, így maga Friedman, Buchanan vagy Hayek, *sohasem* tulajdonítottak nagy jelentőséget gondolataik *formális* igazolásának. Ezzel szemben a tudományosság külsőségeire oly’ sokat adó, nagyhatású szerzők közt egyaránt találunk meggyőződéses piacpártiakat, mint Robert Lucas vagy Vernon Smith, és a piaccal szemben fenntartásait hangoztatókat, mint Joseph Stiglitz. Más szóval a formalizálás iránti vonzalom és az ideológiai alapállás rendre két „malom” maradt, és ezért a formalizmus a társadalmi környezet megváltozását követően is önjáróan meghatározó maradhatott (*Zalai* [1999] 605–608. o.).¹⁶

Összességében tehát helytállóan látszik D. Colander és H. Landreth azon meglátása, hogy az ortodoxia térnyerését végső fokon az itt vázolt intézményülési képességével kell magyaráznunk (*Colander–Landreth* [2004] 5–10. o.). Ez nem pusztán a mester–tanítvány vonalat jelenti, hanem azt a – tömegegyetemeken pótolhatatlan – előnyt is, hogy *egyértelmű szervezési elveket és ellenőrzési/számonkérési technikákat* hozott létre. A neoklasszikus ortodoxia a nagy létszámú felső évfolyamos és doktoranduszhallgató vizsgázathatóságának, valamint a létszám szerint finanszírozott karok tömegigényének/szervezési és standardizálási szükségleteinek kiválóan megfelel. Ettől való eltérésekre a legjobb egyetemeken az eredetiséget is pártoló – némiképpen tehát hagyományörző – sajátos színű doktori programok keretében kerül sor.

Ezzel szemben a főáramot bíráló, a módszertani kizárólagosságot elmarasztaló nézetek az amerikai óriás egyetemek intézményeinek határmezsgyéjére szorultak. Felvetéseiket – például az osztrák iskoláét – több szempontból is visszautasították, például azzal, hogy ezek társadalmi értelemben elitista felfogást képviselnek, megközelítésük túl filozofikus, módszertanilag puha (ezzel eleve a szakmán kívülre helyezi magát), és még ha mindez nem is állna fenn, *követelményei nem alkalmazhatók az átlagos egyetem/átlagos doktori program viszonyaira*. E felvetés szerint – amit az élet persze nem igazol – a tudományos piacon az átlagos, standard képesítésű munkatársak esélyei a jobbak. Ezt akár úgy is

¹⁵ Ez közelebből azt jelenti, hogy az adott eredmény központosított és decentralizált úton egyaránt elérhető lehet, bár ezen út mibenlététől a modellezés többnyire eleve eltekint.

¹⁶ E kérdést a tudányszak egészének értékelésébe helyezve, Edmund Phelps joggal mutat rá arra, hogy az 1980-as évek közepe óta a valódi vízválasztó nem is az új klasszikusok és a új keynesianusok közt húzódott, hisz mindkét irányzat adottnak vette a formalizálás elsőbbségét (*Phelps* [2006]). A *valódi választóvonal szerinte inkább az osztrák iskola és az előzők között* húzódik, hiszen az előbbi irányzat eleve kételkedik a nemzetgazdaság egészének a gépek alapján való leírhatóságában és a számszerűleg értelmezhető, pontos előrejelezhetőségben. *Blanchard* [2000] ugyanerre a következtetésre jut.

értelmezhetjük, hogy a felsőoktatásban, beleértve a doktori képzést is, a *skálahozadék elve* lenne a meghatározó, nem a minőség, a választék és sok más tartalmi szemponté.

Az egyetemi döntéshozók helyzetét nyilván nem könnyítette meg az sem, hogy a heterodox közelítések igen jók a kritikában, de annál gyengébbek az életképes alternatívák felmutatásában (*Cairncross* [1982] 967. o.). Rövidre fogva: a főárammal szembenállók közötti szakadék mélyebb, mint mondjuk az új intézményiek (Shleifer, Acemoglou, Rodrik) és a főáramúak között. A módszertani ortodoxia *elvetése aligha egyesítheti* a marxistákat az osztrák iskolával. Sőt, a módszertan elvetése időnként az igénytelenség, a fegyelmezetlenség jele, nem az eredetiségé. Másfelől a mindenkori főáram sokszínű, és az elhatárolódás sokszor szubjektív, szóhasználati, vérmérsékleti, esetleg pusztá kommunikációs technika vagy épp annak hiánya (*Dequech* [2007–2008]).

Az összképet azonban árnyalnunk kell. A tudomány haladtát a mért teljesítmények csak töredékesen jellemzik. Hasonlóképpen a kortársak – akár idézetekben is megjelenő – elismerése még nem vezet az örökkévalóságba. A közgazdaságtan számos meghatározó és Nobel-díjjal is elismert személyisége nem a főáram útját járta. Hogy csak az utóbbiak közül említsünk meg néhányat: S. Kuznets, R. Fogel, F. Hayek, J. Buchanan, D. North, H. Simon, D. Kahneman, Th. Schulz, G. Myrdal, A. Sen és maga M. Friedman is.¹⁷ Hasonlóképpen, ha eltekintünk az idézett elemzések egyoldalúságától, vagyis nem pusztán a főáramú lapok ön- és keresztivatkozásait, hanem a könyveket és a *széles értelemben* vett idézettséget vizsgáljuk, akkor nem kétséges, hogy az „elhajlók” még mindig *többségben vannak az iskolateremtők között*. Példálózva és semmiképpen sem a teljesség igényével ezek közé számíthatjuk Kornai Jánost, T. N. Srinivasant, Albert Hirschmant, lord Peter Bauert, Paul Colliert, Walter Euckent, Káldor Miklóst, Viktor Vanberget, Ludwig von Misest, Leon Yeagert, Jagdish Bhagwatit, Anne Kruegert, Michael Todarot, Israel Kirznert – hogy csak néhány könnyen igazolhatóan iskolateremtő személyiséget említsünk.

Mi magyarázhatja akkor a lord Peter Bauer írásaiban (*Bauer* [2000]) található a *valóság semmibevevételeként* ostromozott jelenséget, főképpen azt, hogy ha ennek pusztító következményei a fejlődő országokban hamar kézzelfoghatóvá váltak? Ezek egyike bizonyára a *divat*, aminek hatása a tudományokban sem közömbös. Hiszen ki vitatná, hogy az autógyártástól a komolyzenéig az élet minden területén ez fontos tényező?¹⁸ Másodikként a korábban már tárgyalt mozzanat, a természettudományok, mindenekelőtt a 20. század közepének zászlóshajója, a *fizika utánzására* való nem titkolt törekvés említhető.¹⁹ Harmadszor, kézenfekvő egy-egy korszak *meghatározó személyiségeinek* kisugárzása. Samuelson, Lucas vagy Solow szerepe szellemi és hatalmi/tudományszervezési téren egyaránt kézenfekvő.²⁰

Negyedikként nem fölösleges felidéznünk, hogy a *tömegegyetem* az Egyesült Államokban már az 1940-es években jellemzővé vált, míg Európában csak az 1968-as diáklázadásokat követően terjedt el. A felsőoktatási beiskolázási arány elérte a 40–45 százalékot a 17–30 évesek körzt. E tömegek kezelésének és irányításának pedig kézenfekvő eszköze az *egységesíthető* belépési és számonkérési követelmények kialakítása, főleg a népesebb évfolyamokon/szakokon, de a doktori képzésben is.²¹ Gyakorlati szempontból

¹⁷ A kitüntetetről színvonalas összegzést ad Bekker Zsuzsa által szerkesztett kötet (*Bekker* [2005]).

¹⁸ Két évtizede *Blinder* [1987] a módszertani váltást a Monet-ről Picassóra való átálláshoz hasonlította. Hasonlóképpen érvel a természettudományok esetében (*Kuhn* [1962/1984] 208–211. o.) is.

¹⁹ Könnyen lehet, hogy a 20. század utolsó két évtizedében a lélektan és a biológia általános előretörése alapozta meg a főáram később tárgyalandó változásait is.

²⁰ Nem volt ez másképpen Gustav von Schnoller idején, amikor 1882–1917 között Berlinben és így Németországban csak a történelmi iskola képviselői juthattak katedrához. Így a mai főáram korabeli képviselői Németországban és nyomában Közép-Európában éppúgy partvonalra szorultak, mint a történelmi és intézményi közelítések a korabeli Nagy-Britanniában.

²¹ *Colander–Landreth* [2004] külön is hangsúlyozzák ezt a mozzanatot, az oktatás-gazdaságtan ismert tételeivel összhangban (8. o.).

a mennyiségi módszerek és az „objektív” számonkérés akkor is kényelmes és szervezettel célravezető, ha az intézményt elhagyó diák képességfejlődésére és munkára foghatóságára nézve ez az eljárás nem különösebben eredményes (Szentés [2007]). Ötödikként Blanchard [2000] 2.4. pontja nyomán a közmegegyezés – vagy ahogy fentebb hívtuk, a *céhes önkiválasztás* – szerepét említhetjük, még ha ez némiképpen tautologikus is. Végül hatodikként nem feledkezhetünk meg a *területi szempont*ról sem. Emiatt ugyanis az Egyesült Államok közgazdászai mindig kevésbé tevékeny részesei voltak a politikaformálásnak, mint mondjuk angol, német vagy francia kollégáik. Mind az ország mérete, mind a kormányzat alkotmányosan korlátozott szerepe e mozzanatot magától értetődővé teszi.

A technicista ortodoxiát ért kihívásokról

Láttuk, a tudományzakot jelentős részben a *konkrét társadalmi igények* alakították, amihez az *önfejlődés* szempontjai társultak. Az így létrejött és a való világ fordulataira csak késve és részlegesen reflektáló elméletet azonban az elmúlt évtizedekben többféle kihívás is érte. Ezek egy része a *tudomány szentélyéből* érkezett. A természettudományokban, mindenekelőtt a fizikában lezajlott paradigmaváltás alapjaiban érinti a közgazdaságtanban adottnak vett elemzési eszköztárt. Ez mind a *módszertanra*, mind az *ismeretelméleti alapokra* értendő, amennyiben a newtoni fizika alapjai kérdőjeleződtek meg. Anélkül, hogy idegen vizekre eveznénk, hivatkozhatunk a fizikai elmélet és történet tekintélyes művelőire (Nagy [2007]). E szerint a mai fizika két oszlopa a kvantummechanika és a relativitáselmélet. E két területen történt áttörések a következő fordulatokkal jártak: a) azok a determinisztikus leírások, amelyeknek valóban az előrejelző képesség volt a fő erejük, átadták a helyüket a valószínűségi és a sztochasztikus közelítéseknek; b) a mérés módszere közvetlenül befolyásolja annak eredményeit, méghozzá valamennyi változóban;²² c) ebből fakadóan minden teljességre törekvő „nagy elmélet” rekonstruálására irányuló kísérlet immanens okokból kudarcot vallott a második világháború vége óta eltelt hat évtizedben.

Az elmondottak fényében megkérdőjeleződik az általános egyensúlyelmélet szokásossá vált *holisztikus értelmezése* is. A newtoni fizikából közvetlenül származtatott általános egyensúlyelmélet bizonyára érvényes marad, mint eredetije, adott feltételek közt és a gondolatok első rendszerezőjeképp. Ezt azonban a főáramú tanszékeken igen puha értelmezésként visszautasítanák, azzal a – sosem bizonyított – állítással, hogy a tudományos megértésre csak az egyensúlyi elemzés lenne képes. Az e vélekedést megfogalmazó Olivier Blanchard szavaival: „a makroökonómia mára az általános egyensúlyelmélet szilárd talaján áll”, és ezért a jövőben „remélhető, hogy e makromodell – néhány tökéletlenséget beépítő – integrált változata alakul ki” (Blanchard [2000] 596. o.). Ez bizony nem reflektál a társtudományok eredményeire.

Tegyük hozzá, hogy korántsem csak a főáramú közgazdászok modelljének tekintett fizikában mentek végbe korszakos fordulatok az elmúlt évtizedekben. Ha ez így van – a lélektan meg a biológia összefüggésében még tárgyaljuk –, akkor az bizonyára *nem hagyhatja* a közgazdasági módszertant sem *érintetlenül*.

De miért is lennének elégedetlenek a mennyiségi közelítéssel és eredményeivel? Elsősorban azért, mert az élet különféle területeire történő alkalmazása nem igazolta a vele kapcsolatban nem utolsósorban bonyolult módszertana ébresztette várakozásokat. A köz-

²² E mozzanat meghatározó jelentőségét joggal emelte ki a közgazdasági elemzés összefüggésében nemrégiben Török Ádám, megjegyezve, hogy az elemzési eredmény jórészt az általunk választott statisztikai módszerből adódik, utóbbi viszont éppen a tesztelni kívánt elmélet folyománya, vagyis az empirikusnak tűnő igazolás gyakorta körkörös érvelést jelent (Török [2007] 1523–1524. o.).

gazdasági elemzések jelentős része nemcsak a nagyközönség, hanem a döntéshozók, sőt a szűkebb szakma számára sem igazán hozzáférhető. Ez jelenik meg a már idézett alacsony impaktban és kis példányszámban, ami a legelitebb lapokat jellemzi. A szakma hagyományos fegyvertársa, az üzleti elit is egyre kevésbé érdeklődik az *átlagos* elméleti tanszék kibocsátása és főképpen az ott végzetek alkalmazása iránt.

E fordulat magyarázatát adja önkritikus elemzésében Robert Engle, aki egyébként épp a pénzügyi kockázatkezelésben elért eredményeiért kapta a Nobel-díjat (Engle [2007]). Megítélése szerint három sajátosság okozza a gyakorlati alkalmazás erős visszasságait:

a) A matematikai modellekben azonos adatbázisra és elemzési feltételezésekre építenek, ez pedig eleve *prociklikus* hatású, holott a piac az eltérő megítélések/információk egymást kiegyensúlyozó hatására épül.

b) A modellek értelemszerűen múltbéli adatsorokra épülnek, míg a sokknak is nevezett fordulatok, töréspontok és válságjelenségek egyaránt akkor jelentkeznek, amikor a modellekben nem szereplő *alapvetően új tényezők* hatása válik meghatározóvá a megszokottal szemben. Mi több, ez gyakorta nem kézenfekvő és nem is előrelátható módon és csatornákon keresztül érvényesül.

c) A való világban jelentkező helyzetek többnyire túl összetettek ahhoz képest, amit a modell kezelni képes. A rövid és a hosszú távú tényezők olyan egyedi összjátéka alakul ki, amiben még a lehetséges forgatókönyvek elemzése sem helyettesítheti az átláthatóság hiányát (utóbbtól ugyancsak el szokás vonatkoztatni).

Mindezek hatására Robert Engle, miközben továbbra is kitart a modellezés hasznosság mellett, óvja a döntéshozókat attól is, hogy egyoldalúan csak ezekre az eszközökre támaszkodjanak. Ahelyett hogy vakon hinnének a számított eredményekben, helyesebb *a nem számszerűsíthető tényezők* szerepét nyíltan elismerni, amelyek közé ő az intuíciót és az ítélőképességet mindenképpen belevenné.²³

Ezt az érvet viszi tovább Lord John Eatwell, a két évtizede megjelent New Palgrave közgazdasági enciklopédia egyik szerkesztője (Eatwell [2007]). Ő az Engle által kárhözott csordaszellemet olyanként írja le, ami végeredményben *kioltja a piaci rendszer lényegét*, hiszen az egységesített gondolkodásmód és az egyirányúsított várakozás nem enged teret az informátság eltérő szintjéből, az eltérő szellemi beállítódásból és értékrendből, és a mindezekért eltérő várakozásokból kisarjadzó ellentétes helyzetmegítéléseknek. Mindezek mellett mind a pénzügyi irodalom, mind pedig a szabályozó egyoldalúan csak a pénzügy mikroalapozására és -összefüggéseire összpontosít, és eközben *rendre elhanyagolja a makrót*. Pontosan az ment feledésbe, hogy válságérzékenysége és a fertőzésre való hajlama következtében a pénzügyi piac a gazdaság egyik olyan területe, ahol elemi tankönyvi szinten is *szükség van a szabályozásra*, a terület szembeötlő externáliái miatt. Vagyis a mikrodöntések összege *nem ad ki makroszinten elfogadható eredményt*. A rendszer egészének stabilitásához fűződő érdek ugyanis nem azonos az egyes szereplők stabilitásával.²⁴

²³ Hasonló eredményre jut az angol közgazdasági társaság elnöke: „Ha a közgazdaságtan tudomány, akkor az olyasféle, ahol az előrejelző képesség és az ellenőrizhetőség kézenfekvő okokból korlátozott, főként azért, mert a magyarázandó tényezők folytonos változásban vannak, és ezeket jórészt a tudományágunk *vizsgálati körén kívüli tényezők* okozzák. Ez esetben pedig a magyarázat és az előrejelzés akkor lehet csak sikeres, ha a közgazdász hajlandó régi elemzési eszközeit, elméleteit és módszereit rendre megújítani, átalakítani vagy akár le is cserélni, mi több, késznek kell lennie a tudományok határainak kitágítására is.” (Deane [1983] 11–12. o.) Az orosz közgazdász, Ananyin [2007] egyenesen amellet érvel, hogy a közgazdaságtan a benne lévő értéktelezés és helyzetmegítélés elkerülhetlensége miatt inkább a művészetek, mind a tudományok körébe sorolandó (ami egyébként megfelel az amerikai besorolásnak, ahol az *arts* és nem a *science* névvel illetik, például a második fokozatú oklevélben).

²⁴ Eatwell írása a 2008 februárjában államosított Northern Rock bukása előtt készült. Ez a bank – szabályok híján – jó 80 százalékban rövid távú pénzzel fedezhette jelzáloghiteleit, s amikor a likviditás kiszáradt, a háború óta nem látott fejre állás következett be.

Ez bizonyára érinti a Bázeli–2 egyezményt, amiben az egyes bankok kockázat-önértékelése válik meghatározóvá, míg az átláthatóság erősítése is kockázati tényezővé válik (amikor éppen rosszra fordulnak a dolgok). Szélesebb rendszerelméleti értelemben éppen az említett tapasztalat fényében is kérdésessé válik, hogy a divatáramlaton kívül mi is indokolja, hogy *minden elméletben a mikroalapozást tartsuk perdöntőnek* (ami teljesen más, mint az axiomatikus és koherens kifejtés igénye). A makroökonómiát, mint önálló területet, némelyek – Lucas nyomán – túl hamar nyilvánították halottnak.

Eközben a döntéshozók egyre kevésbé érzik pótolhatatlannak, hogy döntéseikben egyre inkább önmagába zárkózó közösség, az elméleti közgazdászok eredményeivel alapozzák meg. Éppen elvontsága miatt a döntéshozók gyakorta a társtudományok, így a politológia és a közizgazgatástan művelőjéhez fordulnak kérdéseikkel, és igen eltérő végzettségűeket alkalmaznak a közgazdasági állásokban. Hasonlóképpen az üzleti iskolák jelentős része – Chicagótól és a Harvardtól eltérően – élesen elkülöníti a maga gyakorlatias képzési programját az „elméletieskedéstől”, holott a két terület kapcsolata kézenfekvő.

Az említett folyamatok éppen az általunk vázolt időszakban, a technicista ortodoxia áttörésével egyidejűleg bontakoztak ki. Anne Krueger, az IMF sok éven át második embere, két évtizede folyt kutatásokra hivatkozik e jelenség feltérképezésekor (*Krueger* [1999] 154–155. o.). Értelmezésében a való világ ügyei és az elméleti közgazdasági tanszékek önértékelése közt létrejött *kapcsolathányért* – ami a végzetek alkalmazhatóságát közvetlen is érinti – két mozzanat a felelős. Egyfelől a tanszékek említett *önértelmezése*, amiben a valóságtól való távolság önértékké magasztosul. Másfelől a doktori programok mesterséges *egységesítése* is ebbe az irányba hat. A „termékek differenciálódása”, vagyis a kínálatnak az egyre szerteágazóbbá váló felhasználói kereslethez illesztése szerinte egyre inkább a hagyományos közgazdasági tanszékek keretein kívül történik meg. Ez főleg akkor eredményes, ha ott megjelennek a nem főáramú közelítések is, például a közösségi választás elmélete. Ez annál is meglepőbb, hiszen a termékdifferenciálás és a sokhangúság igénye a közgazdasági és az üzleti tudományok legősibb felismerései közé sorolható. Nem is meglepő, hiszen *Hayek* [1989/1992] elemzésében éppen a kísérlet és tévedés módszere az, ami a piacot minden más koordinációs mechanizmusnál hatékonyabbá és egyben alkalmazkodásra készebbé teszi. Vagyis a piacnak mindenféle tervezett és konstruált rendszerrel szembeni eredendő előnyét éppen az adja, hogy a „katallaxia” alapvonását – az egyensúlyelméletben tétélezettől eltérően – a valóságban sosem lehet központi döntéssel és optimálási eljárásokkal helyettesíteni.

A természettudományok fejlődésével a technicista ortodoxia számos *axiómája tarthatatlanná vált*. Csak a közgazdaságtan vezető elméi által már az elméletbe integráltakra szorítokozva megemlíthetjük: az empirikus felmérések például megkérdőjelezték a *szimmetriaaxióma érvényességét a gyakorlatban*.²⁵ Ez igaz a nyereség és a veszteség érzékelésére, de az átlagos gazdasági szereplő *legtöbb eredménymutatójára* is (amiben az objektív elemek – mint a kalóriabevitel – egyre inkább háttérbe szorulnak a szubjektív elégedettség, illetve boldogság szempontjával szemben – *Kahneman–Krueger* [2006]). Más felmérések pedig az eredetileg Herbert Simon nevéhez köthető *korlátozott racionalitás* jelenlétét az emberi tevékenység lényegében teljes körére igazolták (*Simon* [1957/1982]), és korántsem csupán az érzelmi életre (*Selten* [1998]).

További axiómák is kérdésessé váltak a kísérleti vizsgálatok fényében. Azokon a területeken, ahol elvontan a leginkább igazolhatónak vélnénk a *maximáló magatartásmódot*, amit a reprezentatív egyedre fel szoktunk tenni, épp nem igazolható, sőt az ellenkezőjét tapasztalták – kiemelten a cégek és a versenysport területén (*Roemer* [2006]). Mindez

²⁵ Nagy Károly idézett előadása szerint ugyanez a felismerés tette lehetővé Heisenberg számára a relativitáselmélet operacionalizálását (*Nagy* [2007]).

teljes összhangban van más tudományzakok, jelesül a lélektan újabb felismeréseivel (*Mérő* [2001]), ami a *racionalitási feltételezés érvényességi körét* a korábbiaknál sokkal szűkebbre szabja. Márpedig az említettek a technicista ortodoxiában használt eljárások *megkérdőjelezhetetlen* előfeltevéseit jelentik.

A kémiai tudományokból származik és az élő természettudományok széles körében ismert az – újabban a pénzpiacok működésének értelmezésére igen jól használható – *pillangóhatás*. Az Ilja Prigogine belga vegyész – mások szerint Konrad Lorenz, az 1973. évi orvosi Nobel-díjas etológus – nevéhez kötődő felismerés, mely szerint a komplex rendszerekre – mind amilyen az idegrendszer és a pénzügyi közvetítés – nagy valószínűséggel érvényesül, hogy a rendszer egyik pontjában végbement csekély változás a rendszer *egészen más* – nem érintkező – *pontján aránytalan nagy* módosulást vált ki. E felvetések gyakorlati jelentőségét különösen a hagyományos – a gazdasági „fundamentumokra” épülő – válságmagyarázatok kudarcát követően mutatták be az elemzések. Ha pedig így van, a newtoni fizika elemzési eszközkészletéhez való görcsös ragaszkodás maga is további tévedések forrásává válhat.

E töredékesen felvillantott fordulatoknak messzemenő ismeretelméleti és módszertani következményei vannak. Egyfelől megfogalmazódik az a kérdés, hogy a makrogazdasághoz – és különösen a globális gazdasághoz – mérhető komplex rendszerek egyáltalán mennyire modellezhetők matematikailag a descartesi-newtoni egyszerűsítő feltevések mentén?²⁶ Másodsor: milyen mértékben lehet/szabad/indokolt az olyan axiomatikus felvetésekkel élni, amelyeket a társtudományok eredményei nemcsak hogy nem igazolnak, *hanem egyenesen cáfolnak*? E kérdés egyáltalán nem forradalmi, hiszen a közgazdaságtanban is több közelítésmód alakult ki, amelyek a technicista ortodoxiával szemben a *bizonytalanság beépítésével* kísérleteznek. Hangsúlyozzuk: ehelyütt nem az önmagukban gyakorta érdekes részeredményeket elérő heterodox közelítésekre célunk, a neomarxizmus, a régi intézményi gazdaságtan vagy a posztstrukturalizmus művelőiről szólunk. Meglátásunk tárgya az, hogy éppen a módszertani irányultsága miatt a főáram képes (lehet) a technicista ortodoxia meghaladására és korábban *vele szemben álló/nak vélt* *felvetések beépítésére*, ahogy azt egyebek mellett O. Blanchard többször idézett munkája is sugallja. Állításunk szerint igazolható, hogy a természettudományok és a matematika új felismerései fokozatosan és részlegesen már utat is találtak a főáramú elemzések újításra fogékony ágában (legkevésbé persze a tankönyvekben).

Beszivárognak-e a periféria meglátásai a főáramba?

Erre a – legizgalmasabb – kérdésre előre nem tudhatjuk a választ, pedig az előttünk álló évtizedekben éppen ettől függ majd, hogy a világ közgazdaságtana új utakon indul-e el, és törekszik-e egyáltalán a mostanra kialakult társadalmi szerepének és megítélésének meghaladására, vagy sem. A visszapillantás szerint erre a lehetőség megvan, de a hajlandóság mintha kevésbé lenne meg, bár ez még átalakulhat.

Rövidre fogva: minél elterjedtebb az a felismerés, hogy nem pusztán a terrorizmus révén jelent meg *az irracionális viselkedés mint tömegjelenség* világunkban, annál indokoltabb és sürgetőbbé válhat a technicista ortodoxia meghaladása. Nem mintha lehetetlen lenne a terrorizmust a mai közgazdaságtan keretében elemezni (*Bird–Blomberg–Hess* [2008]), az azonban szembeötlő, hogy amint a racionalitási feltételezés általános érvénye

²⁶ E kérdéseket vizsgálja jórészt még publikálásra váró kutatásaiban Kondor Imre professzor. De magában a közgazdaságtanban sem teljesen új a felvetés, amint az osztrák iskolát bemutató legutóbbi monográfiából is kitétszik (*Czeglédi* [2007]).

semmiképpen sem tartható, akkor az erre épülő eszköztár sem lehet megfelelő a vizsgálati tárgy elemzésére. Hasonló hatással jár a szimmetriafeltevés és a kiszámítható/előre jelezhető reakciók és eredmények bizonyított hiánya, amit csak szélesebb közelítések tudnak kezelni. Nem érdektelen az értékrendi kérdések/előfeltételek szerepe sem, hiszen ezeket a hagyományos elemzés részint előfeltételezi (anélkül, hogy kialakulásukra és fenntartásukra figyelmet fordítana, miközben hiányuk nyilván aláássa már az elemi következtetések érvényét is).²⁷

Végül, ha érvényesek a redukcionizmus elvi és módszertani korlátaival kapcsolatban idézett kételyek, akkor bizonyára a közgazdaságtan módszertani irányultságát (és a fennálló eszköztár érvényét) sem lehet axiomatikusan adottnak venni. Ugyanakkor minél fontosabbnak tartjuk a – hagyományok és a szakmai önbecsülés diktálta – módszertani alaposságot, annál fontosabbnak kell vélnünk a természettudományokban elért új eredmények átvezetését is. Ez a közgazdaságtan technicista ortodoxiája számára legalább három síkon jelent kihívást.

a) Fel kell adni a tudományágunkat Jevons óta kísértő, autisztikus döntéseit önkényesen és ellenőrizhetetlen módon hozó, elszigetelt egyed, a tankönyvi Robinson Crusoe feltevését (Thaler [2000]), különösen azt, hogy feltétlenül anyagi érdeket követő és maximalizáló irányú döntéseket hozna. Ráadásul a preferencia-sorrend felállítását sem tekinthetjük mindentől független, tisztán szubjektív, semmi és senki által sem befolyásolt döntésnek.

b) A modellezésben bizonyára folytatódnia kell a determinisztikus módszerek legalább másfél évtizede megindult visszaszorulásának, és így a számszerűsíthető, „biztos” és „pontos” eredmények kultusza is vélhetően leáldozóban van. A tudományosságnak így a közgazdaságtanban is más mércéje lesz, mint ami a chicagói egyetem falán olvasható hitvallásából – a „hallgass mindarról, amit nem tudsz mérni” elvből – fakadna.²⁸

c) Mindebből fakadóan a kutatás harmadik szintjén, az értelmezések/alkalmazások terén is vélhetően nagyobb szerénységre lesz szükségünk, miközben a friedmani alapelv, a prediktív erő mint a tudományosság legfőbb mércéje nyilván erőteljesen háttérbe szorul majd.

A világ közgazdaságtanának megváltozott mércéiről sokat elárul az, hogy az angol közgazdasági társaság legnagyobb tekintélyű megnyilvánulása, a Hahn Lecture tárgya 2006-ban az idegrendszeri közgazdaságtan/neuro-economics bemutatása volt (Camerer [2007]), holott ez a kutatási irány a legtöbb vezető tanszéken legfeljebb elnéző mosolyt váltana ki.²⁹ E megközelítés a mikroökonómia hagyományos érdeklődési körét tágítja ki, amennyiben megfigyelhető elemi tényekre és az egyedi döntések ellenőrizhető mozgatórugóira kérdez rá. Ezzel nyilván túllép a Jevons és Pareto nevére visszanyúló szokáson, amiben mind az agyat, mind a gazdálkodó döntését fekete dobozként kezelik. A kutatás célja, hogy az agykutatás eredményei alapján modellezze, és mikroökonómiai szempontból értelmezze a gazdasági döntések megszületésének folyamatát. Ami e feltevést igazán megfontolandóvá teszi, az éppen ama törekvése, hogy felvetései ne maradjanak pusztá spekulációk, hanem kísérleti úton ellenőrizhető, vagyis valóban természettudományos értelemben is kemény tényeknek minősülő megállapításokra alapozza érvelését.

Mire jutottak mindezzel? Ahogy a fizikából nem „halt ki” a newtoni, vagy a mértanból

²⁷ Szó sincs arról, hogy a nem kooperatív játék elméleti kerete megoldást jelentene, mondjuk, egy notórius hazudozó vagy egy lelki beteg munkatárs bosszúállásból elkövetett cselekedeteinek modellezésére, akár egyetlen cég vagy ország, azaz nem ismétlődő játék működésére nézve is.

²⁸ Már-már mulatságos, hogy mondjuk 3 százalékos infláció mellett egy főhatóság az információtechnológiai rendszer sikerét $\pm 1,5$ százalékpont hibahatárral adhatja meg (azaz 50 százalékos tévedés még belefér.).

²⁹ Sokatmondó, hogy míg a főáramú szerzők kizárólag egymást idézik, Camerer [2007] érdemi eszmecserét folytat két princetoni ortodox kollégával, akik kezdeményezését a rájuk jellemző kifinomultsággal „agyatlan közgazdaságtanként” jellemezték.

az euklideszi ismeretanyag az új paradigmák – Einstein és Bolyai elméletének – színrelépésével, úgy az idézett kísérletek igazolták azt, hogy perdöntő vagy határhelyzetben, vagyis az életveszély, a párválasztás vagy a táplálékszerzés határmezsgyéjén a döntések tényleg a racionális választás elmélete szerint zajlanak.³⁰ Ugyanakkor az emberi életben vannak összetettebb helyzetek és ellentmondó szempontok mérlegelésén alapuló döntések is. Ekkor a *közvetlenség/ismertség* szempontja, valamint a preferenciák *nemlineáris súlyozása* – ami a hagyományos leírásban eleve kizárt mint megengedhetetlen önkényesség – igen gyakori. Végül a preferenciák egy harmadik körében a döntés kimondottan *állapotfüggő* (ez csak a biológiai lét és az idegrendszer viszonyában nem áll). Világos, hogy ezáltal mód nyílik az emberi döntések és közvetve a mikroökonómiai döntéshozatal összetettebb és valósághűbb értelmezésére és modellezésére, miközben az még nem világos, hogy milyen következménye lehet e felismeréseknek a makrogazdaságra.

Fejtegetéseink fő irányára visszatérve, érdemes kiemelni, hogy az új felvetések térnyerése mellett a technicista ortodoxia által korábban parkoló pályára szorított *hagyományos megközelítések* némelyike is fokozatosan visszaszerzi elfogadottságát, tudományos státusát. Például az 1997–1999-es – makroökonómiai nézőpontból látszólag indokolatlan – kelet-ázsiai és latin-amerikai pénzügyi válság felkeltette a *vállalati kormányzás* kérdésköre iránti érdeklődést, hisz a kisiklást a legtöbben erre vezették vissza. E kérdés megvilágítására az amerikai közgazdasági társaság díszelőadójának az Ely Lecture keretében a *régi intézményi iskola* vezéralakját, Oliver Williamsont kérték fel (Williamson [2005]). De a *viselkedési közgazdaságtan* is – főleg a pénzügyek terén – visszatérőben van az általunk értelmezett főáramba. Utóbbi részterületen a Simon, Selten és Kahneman nevéhez kötődő felismeréseket régóta alkalmazzák a gyakorlatban, sőt a vállalatok is. A szovjet birodalom összeomlásával a *történelmi szempontú új intézményi közelítés* nyert ismét polgárjogot, és korántsem csak a Nobel-díj elnyerése óta talán a korábnál is lendületesebben alkotó Douglass North és David Landes legjobb kiadóknál megjelent írásai révén (North [2005], Landes [2006]). Terjedelmi okokból külön idézés nélkül említjük a freiburgi iskola, a Berkeley, a Yale és a Harvard tanszékein virágzó *jog és közgazdaságtani* iskolát, amely a fenti irányzat változataként értelmezhető.

Nem mondhatnánk, hogy ezek a technicista ortodoxia számára ezotrikusnak tűnő közelítések akár a szakmai publikációk, akár a gazdaságpolitikai tanácsadás szempontjából a margóra szorult, véletlenszerű, eseti tényezőknek lennének tekinthetők, amelyeknek eleve nem lenne a szakma egésze és mibenléte szempontjából érdemi jelentősége. Jelentős és jó hatású elemzések születtek az egyes országok jogi és intézményi megoldásai *átültethetőségének korlátairól* (Berkowitz és szerzőtársai [2003]). Hasonlóképpen eredeti és gondolkodásformáló eredmények születtek az intézmények, ezen belül a *bíróságok és a szerződés kikényszerítés* gazdasági jelentősége terén (Shleifer–Glaeser [2003], Djankov és szerzőtársai [2003]), akárcsak a *megöröklött jogrend* gazdasági fejlődésre gyakorolt hatása (Levine [2005]) vagy az *iszlám vallás* gazdaságfejlődésre gyakorolt befolyása (Kuran [2004]) feltárásában. Mindeme kutatások, amelyek eredményeit a főáram zászlóshajóinak számító forrásokból idézhettük, *a fokozatos, de határozott nyitás* útjelzői is lehetnek, amennyiben mind a tematika, mind a módszertan tekintetében a korábnál sokszínűbb szakma képe rajzolódik ki. Ugyanakkor nem kétséges, hogy az újdonságok rendre a céhen belülről (a vezető amerikai egyetemekről) jönnek, és a kifejtésben kínosan ügyelnek a formalizálás szabályaira. Eközben a meglátások (természettudományokban mindig

³⁰ Tanulságos lehet, hogy a természettudományok fejlődését a részecskefizika példáján szemléltető székfoglaló előadásában Trócsányi Zoltán is épp ezt emeli ki (Trócsányi [2008]). A másik, végkövetkeztetésünkkel párhuzamos eredménye pedig az, hogy a tudományban sem az elmélet nélküli kísérletezés/folyamatleírás, sem a tapasztalati úton nem ellenőrizhető elméleti spekulációk nem lehetnek termékenyek, csak a kettő házasságából születnek időtálló eredmények.

perdöntő) *újdonságértéke* (főleg elsősége, akár más kutatási irányok művelőjéhez képest) többnyire szembetűnően másodlagos.³¹

Nem hagyhatjuk ki az *új politikai gazdaságtant* sem, ahol az új intézményi közelítésre jellemző módon, a főárammal való hadakozás mellőzésével kerülnek vissza a történelmi és intézményi tényezők és a közösségi választások a standard közgazdasági elemzés témái közé. E megközelítés iránt az érdeklődés azért is növekszik, mert a *szabályozás* – főleg transznacionális szinten – megoldatlan kérdéseire ily módon lehet gyakorlati támpontokat és válaszokat kimunkálni. A nemzetközi gazdaságpolitikai elemzésben uralkodó posztwashingtoni konszenzus és az ebből sarjadzó új fejlődés-gazdaságtani paradigma egyaránt módot nyújthat – mind a közösségi választások, mind az elmélet és az alkalmazás közti *közvetítő mechanizmusok* beépítésével – közvetlen alkalmazásokra és új elméleti felismerésekre.

Összegzőképpen megállapítható, hogy miközben a technicista ortodoxia továbbra is meghatározza a legnagyobb lapok kínálatát és az egyetemi előmenetelt is, ez az állítás a könyvkiadásra nem áll. Sőt, mint láttuk, a fősodorba egyre több nem technicista vagy nem elsősorban módszertani fókuszú elemzés is kezd beleférni. Ez persze összhangban van a John Maynard Keynes által rég megfigyelt *negyedszázados késleltetéssel*, amivel az egyes új felismerések a köztudatba átszivárognak (Keynes [1936/1965] 407–408. o). Mindez arra mutat, hogy a közgazdaságtan a korábban vázolt kettős kihívás szorításába került. *Kívülről* a természettudományok jelentős változásai/új eredményei átfogó önátértékelésre szorítanak, ami egyelőre igen töredékesen indult meg. *Belülről* pedig mind az előrejelzés sikertelensége, mind pedig az alkalmazáshoz elengedhetetlen hagyományos, a többi *társadalomtudományra* is kitekintő szélesebb közelítések kényszere szorít a technicista ortodoxia meghaladására.

E lassú átalakulás jele is lehet az, hogy a közgazdasági Nobel-díjakat a korábbinál nagyobb arányban ítélik a tudományág különböző *határterületein alkotóknak*. Elég ha a nemzetközi biztonságpolitikai elemzések atyamestereként – a vietnami háborúból is – jól ismert Thomas Schelling, a lélektani lapokban a gazdaságiaknál gyakrabban megjelenő Daniel Kahneman, vagy a gazdaságtörténészként is elismert Robert Fogel és Douglass North nevét említjük.³² Éppen e sokhangúság indokolja, hogy a bevezetőben idézett nagynevű szerzőkkel szemben – de az évszázados szakmai hagyományokkal egybecsengően – *elfogadhatatlannak tartjuk a közgazdaságtan saját tárgy nélküli mikroökonómiai szemléletté történő szűkítését*. És nem pusztán azért, mert ezt az általános elemzéseszköz-szerepet a tudománytörténetben a matematika és a bölcsélet tudománya hagyományosan betölti, hanem a mikroökonómiai módszer *abszolutizálásának* sokoldalúan szemléltetett *hátulütői* miatt is.

Mi több, pozitív megfogalmazásban az általunk idézett tudósok munkásságának minden eltérésen túl igazolhatóan *éppen a tárgya volt közös*: miképpen történik a vagyongyapardás, miképpen befolyásolják e folyamatot a társadalmi változások és a hozzárendelt játékszabályok (azaz az intézmények), és miképpen írható le ezen gyarapodási folyamat különféle oldaláról. E széles értelemben az olyan egyértelműen módszertani Nobel-díjak, mint Auman, Granger vagy korábban Haavelmo, Modigliani, Vickrey és Miller díjai is e közös pontot jelenítik meg. Ekkor pedig visszajutottunk a kiindulópontra, ahol a közgazdaságtant „olyan tudományként határozzuk meg, ami a szűkös eszközök és az egymással versengő célok közti emberi választás szabályszerűségeit kutatja” (Robbins [1935] 16. o.).

³¹ Klasszikus példája lehet ennek Daron Acemoglou magyarul is megjelent gyűjteményes kötete (*Acemoglou* [2007]), amiből nehéz lenne akár egyetlen, más szerző által korábban fel nem tárt felismerést idézni.

³² A gazdaságtörténeti irányzat (*historical economics*) művelői a vezető lapokban és egyetemeken jelentkeznek, legyen szó Kevin O'Rourke, Jeffrey Williamson vagy Nicholas Crafts munkásságáról.

Minél inkább helyreáll a szakma önbizalma, annál inkább képessé válik a társtudományok felé történő *nyitásra*. Az új gazdaságföldrajz irányzatának megalapozói (*Krugman–Venables* [1995]) például a formalizálási forradalomban elvesztett *térbeliséget* hozzák vissza a gazdasági elemzésbe. Ők egyáltalán nem adják fel a formalizált elemzést, viszont a módszer nem válik öncéllá, hanem elemzési *eszköztár* részeként gazdaságpolitikai és elméleti felismerések megalapozására szolgál.

E szélesebb közelítésben értelemszerűen nem kíséri gyanakvás immár a primer politikai elem visszatértét sem, ahogy azt a James Buchanan munkásságában kicsúcsosodó *alkotmányos politikai gazdaságtan* vagy az időinkonzisztencia elmélete, másképpen a *szabálykövetés és a mérlegelés egyensúlyát* elemző F. Kydland és E. Prescott munkássága is szemlélteti (*Kydland–Prescott* [1977]). A meglátásuk nyomán sok helyütt alkotmányi szinten védett jegybanki függetlenség és költségvetési szabályrend arra utal, hogy a közgazdaságtan sosem veszthette – és nem is veszítette – el társadalmi jelentőségét. Hasonlóképpen Edmund Phelps munkanélküliséggel kapcsolatos elemzését sem lehet pusztán a módszertan megújításának/alkalmazásának iskolapéldájaként értelmeznünk, hiszen központi gondolata a munkára való ösztönzés kérdése (*Phelps* [1997]).

A gazdaságpolitika elemzése – az elméleti tanszékek fanyalgása ellenére – sosem vesztett gyakorlati jelentőségéből egyetlen országban sem (a legkevésbé az ortodoxiát egyetemeken leghevesebben képviselő Egyesült Államokban). Ahogy annak idején David Ricardo a védővámok elleni köztéri harcban szülte meg a komparatív előnyök elvét, a közgazdaságtan egyik leginkább időtálló (és a közvéleményben máig kevésbé felfogott) felismerését, úgy Ed Prescott Nobel-díja átvétele alkalmából tartott előadásában szemléltette, hogy a gazdaságpolitikai elemzés sosem tűnt el a színről (*Prescott* [2008]). Itt nyilván nem arról van szó, hogy a demokráciában elkerülhetetlen laikus közbeszéddel keverjük össze a valóság folyamatainak elemzését. Sokkal inkább arról, hogy a társadalmat joggal foglalkoztató, megoldatlan kérdéshalmazban, legyen szó nyugdíjreformról vagy a világhálón folyó kereskedelemről, adózásról vagy szegénységcsökkentésről, nemigen tudunk hatásos megoldásokat találni a főáramban kimunkált elemzési eszköztár és ismeretanyag hasznosítása nélkül.³³ Másfelől a gazdaságelméleti felismerések alkalmazásának *peremfeltételei* között pótolhatatlan a jogalkotás, a közigazgatás, a társadalmi csoportok működési szabályosságai, a politikatudomány és a nemzetközi viszonyok hatásának elemzése, a maga komplexitásában. Ezek bizony éppen azok az elemek, amelyekről a technicista ortodoxia eleve elvonatkoztat.

Hogyan kezelhető a komplexitás?

Ez a kérdés akkor is perdöntő lesz a következő években, ha az elemző teljes mértékben kizárja a közgazdasági felismerések gyakorlati alkalmazásának kérdéskörét. Ugyanis a jelenségek *leírása és értelmezése is* a korábbinál kifinomultabb eszköztárt igényel. Míképpen egyeztessük az egyéni és a kollektív racionalitást, a rövid és a hosszú távú szempontokat a demokratikus döntéshozatalban, vagy a hatékonyság és a médiahatás szempontját – hogy csupán a gazdasági reformok tanulmányozásának néhány örökzöldjét említsük?

E példákkal talán szemléltethettük, hogy a közgazdaságtan továbbfejlődése szempontjából (is) *szakmai önérdekké vált*, hogy elkerüljük az önmaga körébe és az elefántcsonttoronyba zárkózás csapdáját, és felújítsuk a többi tudományággal, főképpen a természet-

³³ Ezt a tételt sokoldalúan igazolja a legkevésbé intellektuálisnak tetsző amerikai gazdaságpolitika tekintetében (*Chari-Keohe* [2006]).

tudományokkal való alkotó kölcsönhatást. Nem lehet az emberi lényre, a megismerés módjára, a viselkedés jellegzetességeire vagy éppen a társadalom és az ezt alkotó csoportok (érdekek/motivációk) természetére nézve a társtudományok eredményeivel homlokegyenest szembenálló feltevéseket fönntartani, és azokat egy – a maga területén meghaladott – eszköztárhoz kötve védelmezni. A tudományosság és az alkalmazhatóság egyaránt *alapkövetelménnyé* emeli a társtudományok eredményeinek átvételét.

Más oldalról ma is igaz: „mivel nincs egyetlen közgazdasági igazság, ami *minden* gazdasági problémát megoldana, így egyetlen közgazdasági elmélet sem maradhat érintetlenül, ha a társadalmi értékek megváltoznak és a gazdaságpolitika új kihívásokkal szembe-síti. Így tehát tudományozásunknak *mind a kereteit, mind a módszereit* a társadalmi kihívások összefüggésében kell újra és újra értelmeznünk. Mivel az utóbbiak megoldása adja számunkra a célt, így egyidejűleg több versengő kutatási program számára is van tér. Helyesen tennénk, ha előnyünkre fordítanánk a sokszínűséget, és elkerülnénk a tudományos középizert mindíg is jellemző arroganciát, amire már a maga idejében Adolph Wagner is panaszkodott.” (Deane [1983] 11–12. o.)

Az amerikai közgazdasági társaság közgyűlésén tartott elnöki beszédében George Akerlof még egy lépéssel tovább ment. A természettudományokban az emberi viselkedésre, az emberi szervezetre és ezek működésére vonatkozó új felismerésekre hivatkozva felveti, hogy ideje lenne *a pozitív közgazdaságtan friedmani ideáját meghaladni* (Friedman [1953/1992]), ahol a statisztikai ellenőrzés minden, az esetek és a mozzatórugók tanulmányozása pedig jobb esetben költészet/mese, rosszabb esetben semmi. Ha például egyetlen DNS molekula tanulmányozásával az egyedfejlődés egész történetét előre lehet jelezni, akkor bizony *a normák, szándékok és mozzatórugók tanulmányozását* nem lehet minden további (és főleg következmények) nélkül kizárni a gazdasági jelenségek értelmezési tartományából (Akerlof [2007] 27–29. o.).³⁴

Mi következik mindebből? Összegzésként egyetérthetünk Colander és szerzőtársai [2007–2008] előrejelzésével, amely szerint felettébb valószínűtlen, hogy az általuk és általunk más-más oldalról sorolt gyengeségek ellenére a főáram egészében a kuhni értelemben vett paradigmaváltás (Kuhn [1962/1984] 193–212. o.) menne végbe. Ezzel szemben nagyon is valószínű, hogy az „erődön belül” megindult lépésenkénti változás folytatódik. Az e változással szembeni ellenállás egyértelmű jele az, hogy 2005-ben és 2007-ben nem kevesebb mint öt (!) közgazdasági Nobel-díjat ítéltek meg a Neumann János óta nem igazán vitatott játékelmélet művelőinek.

Másfelől a főáram oszlopai is előrevetítik a változást. Gary Becker szerint: „Miközben a közgazdasági megközelítés az egyén választásaira épít, érdeklődése nem az egyén felé fordul. A mikroelméletet *eszközként használjuk* a csoport- és a makroszintű jelenségek megértésére.” Utóbb pedig „csak az elmélet és a gyakorlati ellenőrzés eltéphetetlen viszonya véd meg attól, hogy elemzésünk terméketlenné váljék” (Becker [1992] 22. o.). Hasonlóképpen Robert Solow az önéletrajzához írt újabb keletű utószavában megállapítja: „a gazdasági növekedés elméletébe lassan visszatér a történelmi szemlélet” (Solow [2005]) – ahogy egyébként magunk is dokumentálni próbáltuk.

³⁴ Ez sok tekintetben Hayek a maga idejében élénken vitatott (de igaz) felismerését (Hayek [1952/1979] 77–92. o.) idézi, amiben kiemeli: az objektivista irányzat hajlamos azt vizsgálni, ami *mérhető*, szemben azzal, ami *lényeges*; hasonlóképpen hajlamos számszerűsíteni azt is, aminek a való életben *semmilyen megfelelője nincs*, pusztán mert kiszámítható vagy kényelmes. Tegyük hozzá: ez az elmúlt évtizedben – a média-hatás és a tudományosság látszata ötvözetéből – elborzasztó méretekben terjedt el. A mértékegység (és így jelentés) nélküli mutatók közé tartozik például a megvesztegethetőség világindexe, az átláthatóság globális sorrendje vagy éppen az emberi előrehaladás tucatnyi mutatóját egyetlen számba sűrítő kompozit index (mintha bizony a tiszta levegő hiányát bizonyos számú iskolában eltöltött évvel ki lehetne váltani, hisz egyenértékűek...).

Ha tényleg ez a jövő trendje, akkor leáldozóban van az elmúlt évtized technicista kizárólagosságának és az ezzel gyakorta társuló szellemi arroganciának is. Ekkor a közgazdaságtanba – a szerénység mellett – visszatérhetnek a tudományosság hagyományos és általános sikermércei, így például az egyes felismerések *elsősége és időálló volta*, az írások *idézetsége*, és nem utolsósorban az egyes felismerések *gyakorlati alkalmazhatósága*, akár más tudományterületeken is. Ekkor a komplexitást a mennyiségi és az intézményi/történeti közelítés ötvözése révén kezelik, ami ma még ritkaságértékű.³⁵ Ezúton megválaszolhatóvá válnak az afféle sem triviálisnak, sem mondvaszínálynak nem tekinthető kérdések, mint hogy az átalakult országok immár kuznetsi értelemben normális fejlődő országoknak tekinthetők-e (*Keren–Ofer* [2007]), vagy hogy mi volt a szerepe a nemzetközi intézmények (IMF, EU) tanácsainak a helyi döntéshozók értékválasztásával szemben a rendszerváltozás összefolyamatában (*di Tomasso és szerzőtársai* [2007]). Ha az idézett írásokban adott, messze nem egyértelmű értelmezések érvénye egy évtized múltán sem változik meg, az akkor is jó kutatási eredménynek lesz tekinthető, ha utóbb mások más módszerek és források alapján felülírhatják majd. Ez az állandó megújulás lesz az, ami a *releváns közgazdaságtan végleges visszatérését jelzi majd a társtudományok közé*, amibe a természet- és a társadalomtudományok egyaránt beleértendők.

Irodalom

- ACEMOGLU, D. [2007]: A gazdasági fejlődés gyökerei. A Rajk László Szakkollégium és a Ráday Könyvesház közös kiadása, Budapest.
- AKERLOF, G. A. [2007]: The missing motivation in macroeconomics. *American Economic Review*, Vol. 97. No. 1. 5–36. o.
- ANANYIN, O. [2007]: *Ekonomika: nauka i(li) isszkusztvo? Voproszi Ekonomiki*, Vol. 78. No. 11. 4–24. o.
- BALOGH, TH. [1982]: *The Irrelevance of Conventional Economics*. Weidenfeld and Nicholson, London.
- BAUER, P. TH. [2000]: *The disregard of reality*. Megjelent: *Bauer, P. Th: From Subsistence to Exchange and Other Essays*. Princeton University Press, Princeton N. J., 15–27. o.
- BAUMOL, W. [2000]: What Marshall didn't know: the contribution of XXth century to economics. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 115. No. 1. 1–44. o.
- BECKER, G. S. [1976]: *The Economic Approach to Human Behavior*. The University of Chicago Press, Chicago.
- BECKER, G. S. [1991]: *A Treatise on the Family*. Harvard University Press. Cambridge, MA.
- BECKER, G. S. [1992]: *The economic way of looking at behavior*. http://media.hoover.org/documents/978-0-879-5742-1_1.pdf. Magyarul: A viselkedés közgazdasági megközelítése. Megjelent: *Becker, G. S: Válogatás írásaiból*. A Rajk László Szakkollégium kiadása, Budapest.
- BECKER ZSUZSA (szerk.) [2005]: *Közgazdasági Nobel-díjasok, 1969–2004*. KJK–Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest.
- BERKOWITZ, D.–PISTOR, K.–RICHARD, J.-F. [2003]: Economic development, legality and the transplant effect. *European Economic Review*, Vol. 47. No. 1. 165–195. o.
- BIRD, G.–BLOMBERG, B.–HESS, G. [2008]: International terrorism: causes, consequences and cures. *World Economy*, Vol. 31. No. 2. 255–274. o.
- BLANCHARD, O. [2000]: What do we know about macroeconomics that Fisher and Wicksell didn't know. *Economist*, Vol. 148. No. 5., 571–601. o.
- BLINDER, A. [1987]: Keynes, Lucas and scientific progress. *American Economic Review*, Vol. 77. No. 2. 130–136. o.
- BOURGUIGNON, F.–ELKANA, Y.–PLESKOVIC, B. (szerk.): *Capacity building in economics education and research*. Világbank, Washington, D.C.

³⁵ Hasonló normatív következtetésre jut *Kornai* [2006] 955–956. o.

- BUCHANAN, J. [1992]: Piac, állam, alkotmányosság. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- CAIRNCROSS, A. [1982]: The Irrelevance of Conventional Economics by Thomas Balogh. Review. *Economic Journal*, Vol. 92. No. 368. 965–968. o.
- CAMERER, C. F. [2007]: Neuroeconomics: using neuroscience to make economic predictions. *Economic Journal*, Vol. 117. No. 519. C26–C42. o.
- CHARI, V. V.–KEHOE, P. J. [2006]: Modern macroeconomics in practice: how theory is shaping policy. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 20. No. 4. 3–28. o.
- COLANDER, D.–HOLT, R.–ROSSER, B. [2003]: The changing face of mainstream economics. *Review of Political Economy*, Vol. 16. No. 4. 485–499. o.
- COLANDER, D.–LANDRETH, H. [2004]: Pluralism, formalism and American economics. Middlebury College, Economics Discussion Paper, 04-09. www.david.colander/articles, letöltve 2007. szeptember 18-án.
- COLANDER, D.–HOLT, R.–BARKLEY-ROSSER, J. [2007–2008]: Live and dead issues in the methodology of economics. *Journal of Post-Keynesian Economics*, Vol. 30. No. 2. 303–312. o.
- CZEGLÉDI PÁL [2007]: Piaci intézmények és gazdasági növekedés. Az osztrák iskola nézőpontja. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DEANE, PH. [1983]: The scope and method of economic science. *Economic Journal*, Vol. 93. No. 369. 1–12. o.
- DEQUECH, D. [2007–2008]: Neoclassical, mainstream, orthodox and heterodox economics. *Journal of Post-Keynesian Economics*, Vol. 30. No. 2. 279–302. o.
- DJANKOV, S.–LAPORTA, R.–LOPEZ-SILANES, F.–SHLEIFER, A. [2003]: Courts. *Quarterly Journal of Economics*, 118. No. 2. 453–517. o.
- EATWELL, J. [2007]: Risk management and systemic risk. Megjelent: *Estrin–Kolodko–Uvalic* (szerk.) [2007] 247–262. o.
- ELLMAN, M. [1989]: *Socialist Planning*. 2. átdolgozott és kibővített kiadás. Cambridge University Press, Cambridge–New York.
- ENGLE, R. F. [2007]: A Nobel-díjas zseni is bukott a válságon. Interjú. Portfolio.hu, augusztus 28. (letöltve aznap).
- ESTRIN, S.–KOLODKO, G. W.–UVALIC, M. (szerk.) [2007]: *Transition and Beyond*. Palgrave–MacMillan, New York.
- FRANKEL, J. A.–PISSARIDES, CH. A. (szerk.) [2007]: *NBER International Seminar on Macroeconomics, 2005*. The MIT Press, Cambridge Mass.–London.
- FRIEDMAN, M. [1953 [1992]: *Essays in Positive Economics*. University of Chicago Press, Chicago.
- FRISCH, R. [1981]: From utopian theory to practical applications: the case of econometrics. *American Economic Review*, Vol. 72. No. 6. 1–16. o.
- GERTLES, P. –SHAH, M. –BERTOZZI, S. [2005]: Risky business: the market for unprotected commercial sex. *Journal of Political Economy*, Vol. 113. No. 3. 518–550. o.
- HAN KIM, E.–MORSE, A.–ZINGALES, L. [2006]: What has mattered to economics since 1970? *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 20. No. 4. 189–202. o.
- HANDS, D. W. [2007]: A tale of two mainstreams: economics and the philosophy of natural science in the mid-20th century. *Journal of the History of Economic Thought*, Vol. 29. No. 1. 1–13. o.
- HAYEK, F. A. [1940/1995]: A szocialista kalkuláció. I–II. Megjelent: *Hayek* [1995] 157–211. o.
- HAYEK, F. A. [1944/1991]: Út a szolgásba. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- HAYEK, F. A. [1952/1979]: *The Counter-Revolution of Science*. *Studies in the Abuse of Reason*. Liberty Press, Indianapolis.
- HAYEK, F. A. [1974/1995]: A tudás látszata. Megjelent: *Hayek* [1995] 312–321. o.
- HAYEK, F. A. [1989/1992]: A végzetes önhittség: a szocializmus tévedései. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HAYEK, F. A. [1995]: *Piac és szabadság*. Válogatott tanulmányok. Válogatta: *Madarász Aladár*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- HODGSON, G. [2001]: *How Economics Forgot History: The Problem of Historical Specificity in Social Science*. Routledge, London.
- KAHNEMAN, D.–KRUEGER, A. B. [2006]: Developments in the measurement of subjective well-being. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 20. No. 1. 3–24. o.

- KALDOR, N. [1985]: *Economics Without Equilibrium*. M. E. Sharpe, New York.
- KEREN, M.–OFER, G. [2007]: Are developing economies normal transition countries? The burden of the socialist past. Megjelent: *Estrin–Kolodko–Uvalic* (szerk.) [2007] 58–88. o.
- KEYNES, J. M. [1936/1965]: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- KORNAI JÁNOS [1971]: *Anti-Equilibrium*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- KORNAI JÁNOS [1993]: *A szocialista rendszer*. Kritikai politikai gazdaságtan. HVG Kiadói Rt., Budapest.
- KORNAI JÁNOS [2006]: A társadalomtudományok elkülönüléséről és együttműködéséről. *Közgazdasági Szemle*, 53. évf. 11. sz. 949–960. o.
- KRUEGER, A. E. [1999]: Implications of the labor market for graduate education in economics. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 13. No. 3. 153–156. o.
- KRUGMAN, P.–VENABLES, A. [1995]: Globalization and the inequality of nations. *Quarterly Journal of Economics*, 110. No. 4. 857–880. o.
- KYDLAND, F.–PRESCOTT, E. [1977]: Rules rather than discretion: the inconsistency of optimal plans. *Journal of Political Economy*, Vol. 85. No. 3. 473–492. o.
- KURAN, T. [2004]: Why the Middle East is economically underdeveloped: historical mechanisms of institutional stagnation. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 18. No. 3. 71–90. o.
- KUHN, TH. [1962/1984]: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- LABAND, D.–TOLLISON, R. [2003]: Dry holes in economic research. *Kyklos*, Vol. 56. No. 2. 161–174. o.
- LANDES, D. [2006]: Why Europe and the West? Why not China? *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 20. No. 2. 3–22. o.
- LEVINE, R. [2005]: Law, endowments and property rights. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 19. No. 3. 61–88. o.
- MANKIW, N. G. [2006]: The macroeconomist as scientist and engineer. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 20. No. 4. 29–46. o.
- MÁTYÁS ANTAL [1991]: A makroökonómia fejlődése a monetarista és keynesiánus közgazdák közti vitában. *Közgazdasági Szemle*, 38. évf. 11. sz. 1072–1085. o.
- MÉRŐ LÁSZLÓ [2001]: *Új észjárások. A racionális gondolkodás ereje és korlátai*. Tercium Kiadó, Budapest.
- MIROWSKI, PH. [1989]: *More Heat than Light: Economics as Social Physics*. Cambridge University Press, Cambridge–New York.
- VON MISES, L. [1978]: *Epistemological Problems of Economics*. New York University Press, New York, <http://www.mises.org/epofe.asp>.
- NAGY KÁROLY [2007]: A XX. század fizikájának hatása a tudományos világrépre. Az MTA Tudósklubjában tartott előadás, szeptember 25.
- NORTH, D. [2005]: *Understanding the Process of Economic Change*. Princeton University Press, Princeton, N. J.
- NOVE, A.–NUTI, M. D. (szerk.) [1972]: *Socialist Planning: Selected Readings*. Penguin Books, Sidney.
- PERSICO, N.–TODD, P. [2007]: Generalizing the hit voter test for racial bias in law enforcement, with an application on vehicle searches in Wichita. *Economic Journal*, Vol. 116. No. 515. F351–F367. o.
- PHELPS, E. [1985]: *Political Economy*. W. W. Norton, New York–London.
- PHELPS, E. [1997]: *Rewarding Work: How to Restore Participation and Self-Support to Free Enterprise*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- PHELPS, E. [2006]: *Autobiography*. www.nobelprize.org
- PRESCOTT, E. C. [2008]: A makroökonómiai kutatás átalakulása. *Köz-Gazdaság*, 3. évf. 1. sz. 53–80. o.
- ROBBINS, L. [1935]: *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. 2. kiadás. Macmillan, London.
- ROMER, D. [2006]: Do firms maximize? Evidence from professional football. *Journal of Political Economy*, Vol. 114. No. 2. 340–365. o.
- RÖPKE, W. [1943]: *A harmadik út: korunk társadalmi válsága*. Auróra, Budapest.

- SAMUELSON, P.–NORDHAUS, W. [2003]: *Közgazdaságtan*. A 16. amerikai kiadás (1988) fordítása. KJK–Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest.
- SELTEN, R. [1998]: Features of empirically observed bounded rationality. *European Economic Review*, Vol. 42. No. 2–3. 413–436. o.
- SHLEIFER, A.–GLASER, E. [2003]: The rise of the regulatory state. *Journal of Economic Literature*, 41. No. 2. 401–425. o.
- SIMON, H. [1982]: Korlátozott racionalitás. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest.
- SOLOW, R. [1997]: How did economics get that way and what way is it? *Daedalus*, Vol. 126. No. 1. téli szám, 39–58. o.
- SZENTES TAMÁS [1997]: *Világ gazdaság, nemzeti fejlődés és az elméletek relevanciája. Értekezések/emlékbeszédek sorozat*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZENTES TAMÁS [2007]: A közgazdaságtan oktatása, avagy mit, miből és hogyan (ne) oktassunk? *Köz-Gazdaság*, 2. évf. 2. sz. 141–170. o.
- TAO, H.-L. [2008]: Attractive physical appearance versus good academic characteristics: which generates more earnings? *Kyklos*, Vol. 61. No.1. 114–133. o.
- THALER, R. [2000]: From homo oeconomicus to homo sapiens. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 14. No. 1. 133–141. o.
- THOMPSON, W. [2007]: Children crying at birthday party. Why? *Economic Theory*, Vol. 31. No. 3. 501–522. o.
- DI TOMASSO, M.–RAISER, M.–WEEKS, M. [2007]: Home grown or imported? Initial conditions, external anchors and the determinants of institutional reform in transition economies. *Economic Journal*, Vol. 117. No. 520. 858–881. o.
- TÖRÖK ÁDÁM [2007]: A Methodenstreit és a magyar közgazdaságtudomány. *Magyar Tudomány*, 168. évf. 12. sz. 1520–1527. o.
- TRÓCSÁNYI ZOLTÁN [2008]: *Hogyan fejlődik a természettudomány? Előadás nemcsak fizikusoknak. Székfoglaló előadás*. Budapest, február 28. Megjelenik: *Értekezések/emlékbeszédek*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- VANBERG, V. [2001]: *The Constitution of Markets*. Routledge, London.
- VARIAN, H. [2003]: *Mikroökonómia középfokon*. KJK–Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest.
- WÆLBROEK, J. [1998]: Half a century of development economics. *World Bank Economic Review*, Vol. 12. No. 2. 323–352. o.
- WILLIAMSON, O. [2005]: The economics of governance. *American Economic Review*, Vol. 95. No. 2–3. 1–18. o.
- ZALAI ERNŐ [1999]: A közgazdaságtan metodológiájáról és a matematikai közgazdaságtanról a Neumann-modell ürügyén. *Közgazdasági Szemle*, 44. évf. 7–8. sz. 600–628. o.
- ZALAI ERNŐ [2001]: *Matematikai közgazdaságtan*. KJK–Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest.